SCRIPTORES

RERUM GERMANICARUM

IN USUM SCHOLARUM

EX

MONUMENTIS GERMANIAE HISTORICIS

RECUSI.

EINHARDI VITA KAROLI MAGNI.

EDITIO QUARTA.

HANNOVERAE

IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI

1880.

EINHARDI

VITA KAROLI MAGNI.

Éginhard

EDITIO QUARTA.

POST G. H. PERTZ RECENSUIT G. WAITZ.

HANNOVERAE

IMPENSIS BIBLIOPOLII HAHNIANI

1880.

HANNOVERAE, TYPIS CULEMANNORUM.

Nullus heroum qui medio aevo eminuerunt Karoli imperatoris, historicorum nullus Einhardi[1] *famam aequavit. Uterque gente et indole Germanus; et hic quidem sub finem regni Pippini aut primis Karoli annis*[2] *natus est*[3]. *Cuius in aulam mox ut intravit, ab eo enutritus*[4], *atque postea et regni administrandi*[5], *et litterarii quo rex maxime de-*

1) *Ita nomen scribendum esse, chartae Einhardo a Hludowico imperatore concessae (una pro monasterio Blandiniensi* Ainhardum *scribit), et catalogus procerum Saxoniae a.* 802 (Einhartus), *tum ipse in Annalibus a.* 806, *in duabus chartis pro monasterio Laureshamensi, aliisque quas notis Tironianis exaratas Parisiis inspexi, in epistola ad Lupum, et in translationis SS. Marcellini et Petri historia (c.* 1*), necnon amicorum eius praecipui, Gerwardus in versibus Vitae Karoli subiectis, Lupus Ferrariensis (epp.* 1. 2. 4. 5*) et Hrabanus (in epitaphio), coaevi Ermoldus Nigellus (II,* 31. Heinardus*), Walafridus Strabo* (de Einharto), *Frotharius Tullensis (epist.* 16*), Anonymus vitae Hludowici auctor c.* 41 (Heinhardus), *Chronographus Fontanellensis* (Heinhardus *et* Einhardus), *tum Annalista Fuldensis a.* 874, *poeta Saxo, ut praecipuos noni tantum saeculi scriptores adducam, evidentissime ostendunt. Unus tamen alterve posterioris aevi liber nomen eius et in* Eginhardum *et* Agenardum *profert, quod variis praeterea modis deformari, codices monstrant. In unico epistolarum codice, Lugduni-Clavati a me anno* 1827. *iterum reperto [nunc bibliothecae Parisiensis nr.* 11379*], initialis tantum littera* E. *exprimitur. [Formam Germanicam* Einhart, *qua ipse et alii in chartis usi sunt, Latine saepius* Einhardus *quam* Einhartus *reddi, mihi persuasum habeo, ideoque illam retinui scribendi rationem].* 2) *Nam cum Karoli liberis nutritus est, et in epistola ad Lupum anno* 836. *scripta senem se praedicat.* 3) *[Pertz ut fallacem testem reiecit narrationem, cuius partem ipse primus ex cod. Hannoverano edidit. Quam iam anno* 1836. *in codice Havniensi integram inveni et 'Arch'. VII, p.* 372, *edidi, nunc a b. m. Iaffé nonnullis locis emendatam infra exhibui. Ibi Einhardus dicitur 'natus in orientali Francia in pago qui dicitur Moingewi', et in Fuldensi coenobio sub paedagogio sancti Bonifacii martiris prima puerilis nutriturae rudimenta suscepisse, a Baugolfo abbate monasterii supra dicti in palatium Karoli translatus esse narratur. Iaffé probabiliter sane coniecit, parentes fuisse Einhardum et Engilfridam, quorum traditio coenobio Fuldensi facta legitur ap. Dronke, Cod. dipl. Fuld. nr.* 185. *'Einhart', qui hanc et alias quinque chartas scripsit, nostrum esse habendum, idem statuit, et inde, a.* 788. *et* 791. *eum Fuldae commoratum esse, evicit].* 4) *Vita Karoli praefat.* 5) *Praefat. et Ermold. Nigell. II,* 31—34, *SS. II, p.* 479.

lectabatur otii particeps effectus, talem se praebuit, ut perpetua regi et liberis eius amicitia, post mortem quoque duratura, devinciretur[1]. *Una cum rege Alcuini discipulus, arithmeticae gnarus ab ipso praedicatur*[2]. *Puella nobilissima*[3], *Imma, quam regis filiam fuisse posteri*[4] *voluerunt, in matrimonium ducta, Vussinum ex ea filium suscepit*[5]. *Summo igitur loco habitus beneficiisque auctus*[6], *inter cetera abbatias S. Bavonis*[7] *et Blandiniensem Gandavenses*[8], *immunitate iudiciaria donatas, accepit; quibus vel Karolo vel Hludowico imperante abbatiae S. Servatii Traiectensis*[9], *S. Chlodoaldi*[10], *ecclesia S. Iohannis Ticinensis*[11], *et annis* 816—823. *abbatia Fontanellensis*[12] *accesserunt. Anno* 802. *inter proceres recensetur*[13], *quibus obsides Saxonici custodiendi commissi erant. Operum regalium exactor constitutus*[14], *maximae molis aedificia, pontem Moguntiacensem, palatia Ingelheimense et Aquense, et quam hodieque admiramur, basilicam Aquensem*[15], *simplicitate, soliditate et concinnitudine aeternam ingenii eius testem, etsi non inchoasse, perfecisse tamen credendus est*[16]. *Imperatori domi*

1) *Praefat.* 2) *Alcuini epistola* 85, *Opp. I*, 126 *[Iaffé* 112, *Bibl. VI, p.* 459*]*. 3) *Lupi epist.* 4. *ad Einhardum. [Sororem Bernharii episcopi Wormatiensis et abbatis Wizenburgensis eam habuit Iaffé; sed cf. Simson, 'Jahrb. Ludwig d. Fr.' II, p.* 160*]*. 4) *Primus monachus chronici Laureshamensis saec. XII. auctor; [ultimus Falk, 'Forschungen' XV, p.* 657*]*. 5) *Einhardi ep.* 56 *[Iaffé, Bibl. IV]. [Anno* 819. *nondum liberos natos esse, charta ostendit h. a. data. Quare Ideler, O. Abel et Iaffé in epistola illa de animi filio cogitari posse putaverunt, neque eam certo certius Einhardo vindicandam esse, hic censuit]*. 6) *e. g. Frideslare, Einhardi ep.* 45. 7) *Miraei Opp. dipl. I. [Serrure, Cart. p.* 3*]; unde Ann. Gand., SS. II, p.* 187, *erroris in anni* 826. *numero arguuntur. Einh. epp.* 13. 18. 54; *Hist. translat. SS. Marcellini et Petri.* 8) *Ibid. et Einh. ep.* 54; *hist. transl. S. Wandregiseli.* 9) *Einh. ep.* 3. *et charta notis Tironianis scripta codicis regii Paris. nr.* 2 16. 10) *Einh. ep.* 22. *[Aliud ac notum illud S. Clodoaldi monasterium prope Parisios situm intelligendum esse, censet Teulet II, p.* 5 *n.* 2*]*. 11) *Einh. hist. translat. SS. Marcellini et Petri c.* 2. 12) *Chron. Fontanell., SS. II, p.* 294. 13) *LL. I, p.* 90. *['Hunc eundem ac nostrum Einhartum fuisse, non constat'. IAFFÉ]*. 14) *Chron. Fontanell. l. l. p.* 293 *[ubi 'Ansigisus exactor operum regalium in Aquisgrani palacio regio sub Heinhardo abbate constitutus' dicitur]. Walafridi Strabonis carmen de eo et Hrabani epitaphium.* 15) *In codice tamen saec. IX. ex. Vindobonensi inter theologos nr.* 354 *signato [nunc* 969*] fol.* 55'. *epitaphium Karoli usque* feliciter rexit *et hanc alteram inscriptionem legi*: INFRA CAPELLA(M) SCRIPTUM. Insig(n)em hanc dignitatis aulam Karolus caesar magnus instituit, egregius Odo explevit; Metensi fotus in urbe quiescit. 16) *[Haec Iaffé in dubium vocavit, neque ipsum Einhardum architectum fuisse concessit. Sed contrariam sententiam tenuit Wattenbach, GQ. I, p.* 150 *n. Certe in Hrabani epitaphio (infra p.* XI*) legitur:* Per quem et confecit *(Karolus)* multa satis opera. *Cf. quae monui D. VG. III, p.* 440 *n., loco allato ex Odilonis Transl. S. Tiburtii, ubi 'palatii regalis domesticus' dicitur]*.

militiaeque semper adhaesit[1], *nec nisi semel, cum anno* 806. *legatus testamentum eius Leoni papae subscribendum porrigeret*[2], *ab eo discessisse videtur.*

Anno 813. *filiis Karoli maioribus natu defunctis, praecipuus ei Hludowici in societatem imperii sibi adsciscendi auctor fuisse traditur*[3]. *Proximis post obitum Karoli annis in grati et venerabundi animi signum*[4] *vitam eius scribendam sibi proposuit, et ante annum* 820. *absolvit; anno enim sequenti* 821. *iam inter libros monasterii Sindleozes-Auva*[5] *occurrit, et anno* 830. *vel* 831. *famam eius late patuisse, ex Lupi epistola ad Einhardum intelligimus. Conqueritur in praefatione de litterarum in aula honore iam iam imminuto, et quamvis apud Hludowicum imperatorem locum honoris pristinum retineret, tamen iam tum praesentiens se rebus imparem, quarum e medio amicus suus magnus discessisset, 'otium quo aliquando perfrueretur, multimoda cogitatione meditari coepit'*[6]. *Quam ob rem villas Michilinstat et Mulinheim in saltu Odanwald a populari frequentia valde remotas nactus, eas sibi et Immae uxori ab imperatore concedi rogavit*[7]. *Qui petitioni non solum annuit, sed cum anno* 817. *Hlotharium regem constituisset, Einhardum potissimum qui 'eius curam gereret quique eum de moribus corrigendis et honestis atque utilibus sectandis sedulo commoneret' elegit*[8]. *Unde et magna post inter utrumque necessitas remansit*[9]. *Anno* 818. *Imma consentiente villam Michilinstat monasterio Laureshamensi contulit*[10]. *Paucis postea annis cum uxore consilium iniit, ut fratris et sororis more in posterum viverent*[11]; *quod tamen amoris imminuti signum non fuisse, eo probatur, quod Imma in mariti domo usque ad obitum suum commorata est rebusque eius omnibus ut solita erat praefuit. Einhardus*

1) *Praef.* [*Minus recte eum in Chron. Lauresh. p.* 358. *Karoli archicapellanum et notarium laudari, in Ann. Gand., SS. II, p.* 187, *Hludowici capellanum, inter omnes constat; cf. Sickel, Acta I, p.* 105, *qui ipsum epistolas imperatorum nomine composuisse monet. Karoli capellanum dicunt etiam eum codd. Parisienses nr.* 17056 (*Notre Dame* 133) *et* 6187. *saec. XII. et XIII, Vindobonensis nr.* 532 (*hist. eccl.* 110) *s. XII; 'scribam adiuratum' cod. Parisiensis nr.* 4955, *saec. XI*]. 2) *Ann. Einh. ad a.* 806. 3) *Ermold. Nigell. II,* 31 *sqq., SS. II, p.* 479. 4) *Praef. vitae.* 5) *Apud Neugart, Episcopat. Constantiens. p.* 540. 6) *Hist. translationis SS. Marcellini et Petri c.* 2. 7) *Ibid. c.* 2. *et dipl. Hludowici, Chron. Lauresh. SS. XXI, p.* 359. 8) *Einh. ep.* 7. 9) *Ibid. et epp.* 11. 34. 49. 51. 10) *Chron. Lauresh. p.* 360. 11) *Einh. epist. ad Lupum:* olim fidissimae coniugis, iam nunc carissimae sororis ac sociae. [*Einhardum presbyterum consecratum missam legisse, ex*

vero basilicam non indecori operis in praedio suo Mulinheim[1] *aedificavit*[2] *et anno* 825. *Radleicum notarium suum reliquias sanctorum arcessitum Romam misit*[3]. *Quae vix aegre impetratae, annis* 826. *et* 827. *in monasterio illo Mulinheim, quod iam Seligenstadt audit, sunt reconditae*[4].

Cum igitur inter doctos clarus[5] *et consiliariorum imperatoris cum Hildoino abbate S. Dionysii facile princeps, regni negotiis magna ex parte praeesset, et licet statura parvus*[6], *Magni Einhardi nomine ferretur*[7], *gravis sensim sensimque rerum palatinarum commutatio intervenit. Karolo enim puero ex secundis imperatoris nuptiis nato, totum Iudithae et Hludowici studium in eo vertebatur, ut partem ei regni inter reliquos filios distributi vindicarent. In quo cum aliquantum temporis consumsissent, re publica magis magisque neglecta, omnia ita pessumdari coeperunt, ut Einhardus desiderio in praedia sua secedendi totus iam repleretur*[8]. *Nec tamen abstinendum ratus, quin antea animum imperatoris tentaret*[9], *oblatis ei anno* 828. *Gabrielis archangeli monitis, duodecim capitibus comprehensis, et quo facto opus esset indicavit, et seditionem nisi illud adimpleret exorturam praedixit*[10]. *Imperator, libello perlecto, alia fecit, alia neglexit*[11]. *Biennio post cum im-*

Hist. transl. c. 42. *minus recte Pertz sibi persuasit, ut Iaffé monuit. Neque id confirmare potest narratio fabulosa, quae legitur in Historia translationis sanguinis Domini c.* 2, *SS. IV, p.* 447, *quae Einhardum dicit 'clericum, in omnibus quae illi iniunxisset (Karolus) ministeriis sibi semper aptissimum'].* 1) *Hist. transl. c.* 2 *[ed. Teulet II, p.* 178*].* 2) *[De hac praesertim Schneider egit, 'Annalen f. Nass. Alterth.' XII, p.* 290 *sqq. et de ecclesia antea in Michilinstat aedificata, quae etiamnum in Steinbach superest, ib. XIII, p.* 99 *sqq.].* 3) *Hist. transl.* 4) *SS. I, p.* 216. 217. 5) *Cf. Chron. Fontan. l. l. p.* 293. 6) *[Alcuini versus:* Non spernas Nardum, lector, in corpore parvum. *Walafridi prol.:* homuncio nam statura despicabilis videbatur*].* 7) *Walafridi carmen de Einharto Magno [editum a Dümmler, 'Z. f. D. Alterth.' XII, p.* 467:

De Einharto Magno.

Nec minor est magni reverentia patris habenda
Beseleel fabri, primum qui percipit omne
Artificum praecautus opus. Sic denique summus
Ipse legens infirma Deus, sic fortia temnit:
Magnorum quis enim maiora receperat umquam,
Quam radiare brevi [in] nimium miramur homullo*].*

8) *Hist. transl. c.* 2. 46. 50. *et al* 9) *Paulo antea offensam imperatoris incurrisse videtur; scribit enim Gerwardo palatii bibliothecario c.* 14, *se Seligenstadi immorari iussum, et septem dierum absentiam sibi poenalem futuram. Epistola ea amicum suum de monitis Gabrielis imperatori tradendis consulit.* 10) *Hist. transl. c.* 47. 48; *Ann. Fuld. a.* 874. 11) *Hist. transl. c.* 47.

peratoris aula magis magisque in partes traheretur, et Iuditha Bernhardum Septimaniae ducem camerarium constitui impetrasset, econtra filiorum amici Hlotharium in subsidium vocarent, Einhardus apud discipulum quondam suum, ne se patri opponeret, diligentius institit[1]. *Interim Bernhardus auctoritate sua ita abusus est, ut adversae partis principes sibi extrema potius tentanda quam illum diutius tolerandum putarent; et initio anni* 830. *cum imperator in Britannica expeditione Compendium venisset, exercitu seducto, rebellionem concitarunt. Quo nuntio accepto, Einhardus, qui Iuditham Compendium sequi iussus, valde aegrotus usque Valentianas venerat, Gandavum nave recessit, et novo iam rerum ordine imminente, missionem ab imperatore petiit*[2]. *Qua impetrata*[3], *mense Martio Mulinheimum se recepit. Sed cum rem publicam factionibus quassatam in diversa ferri conspiceret, mense Aprili vel Maio*[4] *Hlotharii imperatoris ex Italia reducis colloquium expetiit*[5]; *et postea conventum illum magnum, in quo in totius regni statum inquirendum esset, adire sibi proposuit*[6]. *Qui cum Kalendis Octobribus Noviomagi celebraretur, Hlotharius amicis intercedentibus patri reconciliatus est. Ubi et Einhardum nostrum fidelem operam dedisse, eo magis ut credamus inducimur, quod imperatorem aestate*[7] *anni* 836, *cum unicum iam consilium de Hlothario sincere sibi uniendo agitaret, amicum suum vetulum Seligenstadi ultro visitasse legimus*[8].

Reliquum vitae, religioni, litteris, amicis deditus, in maxima regni perturbatione per quietem egit[9]. *Nec auctoritate qua valebat pagensium et vicinorum rebus benigne consulere*[10], *nec apud amicos in palatio remanentes pro oppressis intercedere*[11] *destitit. Ecclesiam Mulinheimensem, martyrum meritis iam longe lateque celebrem, adornavit et plumbo texit*[12]. *Libris conscribendis non tantum, quantum olim*[13] *inter regni negotia, tempus impendit*[14]. *Annales quos de Pippini Karoli et Hludowici rebus in palatio constitutus ediderat*[15], *ultra annum* 829. *non producendos existimavit.*

1) *Ep.* 7. 2) *Ep.* 8. 9. 10. 14. [*Hucusque certe hiemem in imperatoris comitatu transigere consueverat (Hist. transl. c.* 44: secundum consuetudinem in palatio hiematurus*), ibique a.* 829. *morbo depressus iacuit*]. 3) *Ep.* 10. 4) *Ann. Bert. a.* 830. 5) *Ep.* 11, *cf.* 19. 6) *Ep.* 13. 7) [*Immo autumno; v. Simson, 'Jahrb. Ludwig d. Fr.' II, p.* 160]. 8) *Ann. Fuld. a.* 836. 9) *Ep.* 50 *init.* 10) *Ep.* 17. 37. 40 *(ibi loco* Boma *legendum videtur* Imma*).* 41—44. 60. 61. 11) *Ep.* 35; *fortasse et* 1. 2; 34. 49. 52. 12) *Ep.* 46. 13) *SS. I, p.* 126. 127. 14) *Ep. ad Lupum et ep.* 56. 15) *SS. I, p.* 127. [*De hac sententia a Pertzio sustentata, ab aliis valde impugnata, non hoc loco disputandum esse censeo*].

Scripsit praeterea libros de historia translationis sanctorum Marcellini et Petri et ad Lupum libellum de cruce adoranda. Epistolae eius quae supersunt historiae auctoris et temporis illius illustrandae multum conducunt[1]. *Historiam Saxoniae sive libellum de adventu, moribus et superstitione Saxonum et historiam translationis sancti Alexandri, ab Adamo Bremensi ei tributas, Rudolfo et Meginhardo Fuldensibus deberi, alio loco diximus*[2]. *Lambecius vero*[3] *adbreviationem chronici ab Urbe condita usque ad annum* 809. *ei vindicare conatus, nullo plane fundamento nititur, nec meliore iure alii Einhardi cuiusdam psalterium, quod in bibliotheca Bobiensi recensetur, nostro adscripserunt*[4]. *Quae vero edidit, ita comparata sunt, ut praecipuum ei inter historicos locum adsignent. Scripsit enim summa integritate animi, non extera et aliena, sed tempus suum, sed amicum, nec docte tantum, sed ut is qui aetatem in re publica administranda consumsisset. Litteras Graecas*[5] *aeque ac Romanas coluit, et ex antiquis non tantum historicos et poetas*[6], *mathematicos, grammaticos*[7] *et rhetores*[8], *sed Patres*[9] *etiam et sui aevi scriptores*[10] *legit*[11]. *Cumque temporis sui virorum prudentissimus et doctissimus haberetur*[12], *commercium eius a iuvenibus optimae indolis expetitum fuisse, facile nobis persuadebimus. Lupum, Ferrariensem postea abbatem, qui erudiendus in Germaniam missus fuerat, praecipuum cultorem habuit*[13]; *cum Hrabano, Fuldensium tunc temporis abbate, quem propter doctrinae copiam et morum probitatem magni fecit, societate continua iunctus erat: cum eo bibliothecae suae catalogum communicaverat*[14], *ei libros commodavit*[15], *ei filium unicum Vussinum moribus et doctrina formandum et monachum erudiendum commisit*[16]. *Immae etiam, dulcissimae sororis, contubernio*

1) [*Einhardum etiam versibus laudem sibi parasse, versus Nasonis indicare videntur:*

Formosas Davidi solitus recitasse camenas
Nardus ovans summo praesenti pollet honore

(*Wattenbach GQ. I, p.* 149). *Cf. quae Ebert, 'Gesch. der Literatur des MA.' II, p.* 32 *n.* 2. *attulit*]. 2) *SS. I, p.* 339, *II, p.* 674. 3) *Comment. bibl. Vindob. II, p.* 395. 398. 4) *Mansi in Fabricii bibl. mediae et inf. latinitatis. lib. V, p.* 88. 5) *Eum Graeca intellexisse, et proverbium in vita Karoli recitatum et Lupi ep.* 5. *et quae de Karolo eius linguae perito refert, testantur.* 6) *Virgilii Georgica, ep.* 56. 7) *Ibid.; Lupi ep.* 1. 8) *Vitruvium ibid.; cf. Lupi ep.* 5. 9) *Einh. ep. ad Lupum.* 10) *e. g. Paulum diaconum.* 11) *Ep.* 56. 12) *Anon. vita Hludovici c.* 41; *Ermold. l. c.; Chron. Fontan.* 13) *Lupi ad Einh. epp.* 14) *Lupi ep.* 1. *ad Einh.* 15) *Lupi ep.* 5. 16) *Ep.* 56. *et Einh. epp. ad Lupum. Fuldensem bibliothecam Einhardus inspexisse videtur, novit enim ibi capsellam, in qua verba et nomina obscura demonstrari possint; ep. mox laudata.*

per aliquot annos gavisus est; quam anni 836. *initio defunctam*[1] *adeo luxit, ut totum quod sibi superesset dierum in moerore transigendum statueret*[2]. *Illius meminisse, illam intimo corde amplecti, illius se apud Deum intercessioni commendare, unica viventis voluptas, unicum morientis solamen fuit; in haec vota animam Creatori reddere disposuerat*[3]. *Obiit die* 14. *Martii, anno* 840[4]. *Corpus in ecclesia Seligenstadensi sepultum eique hoc a Hrabano epitaphium adscriptum est:*

Te peto qui hoc templum ingrederis, ne noscere spernas
Quid locus hic habeat, quidque tenens moneat.
Conditus ecce iacet tumulo vir nobilis isto,
Einhardus nomen cui genitor dederat.
Ingenio hic prudens, probus actu atque ore facundus
Exstitit, ac multis arte fuit utilis.
Quem Carolus princeps propria nutrivit in aula,
Per quem et confecit multa satis opera.
Nam horum sanctorum condigno functus honore
Exquirens Romae corpora duxit et huc,
Ut multis prosint precibus curaque medelae,
Ipsiusque animae regna poli tribuant.
Christe Deus, hominum salvator, rector et auctor,
Aeternam huic requiem da super astra pius!

Fuerat Einhardus statura brevis, sed ardorem animi corporis agilitate exprimebat. Extat ea de re testimonium Theodulfi episcopi Aurelianensis, cuius 'Nardulum'[5] *Einardulum abbreviatum esse credo. Alcuino [et Walafrido] Beseleel audit, ab artifice, quem arcam foederis aedificasse legimus [Exod.* 31, 2 *sq.* 35, 30 *sq.]*[6].

Talem virum, si historiam sui temporis scribendam sibi proponeret, opus rerum copia et dicendi ornatu exi-

1) *Obiit hieme; Lupus post Aldrici obitum (*6. *Id. Oct.) in Gallias redux (Lupi ep.* 41*), Einhardum mense Iunio visitavit.* 2) *Einh. ep. ad Lupum.* 3) *Epp. ad Lupum et* 3. 4) *[Pertz perperam Ann. S. Bavonis Gand., SS. II, p.* 187, *secutus a.* 844. *indicavit; sed qui longe praestant, Ann. necrolog. Fuld., SS. XIII, p.* 176, *hunc indicant annum; iidem, Necrol. Lauresh. (Böhmer, Font. III, p.* 146*) et nota cod. Vat. Pal.* 1448 *('Z. f. D. Alterth.' XXI, p.* 76*) diem ponunt* 2. *Id. Mart. Minus recte Breviarium Fontan. (Mabillon, Acta O. Ben. II, p.* 610: 15. *Kal. Iunii; Necrol. Wirziburgense ('Forschungen' VI,* 116, *si tamen idem intelligendus est):* 12. *Kal. April.; alii, quos Pertz sequitur,* 8. *Kal. Augusti scripserunt].* 5) *[Ita etiam in epigrammate Alcuini:*

Parva quidem res est oculorum cerne pupilla,
Sed regit imperio vivacis corporis actus:
Sic regit ipse domum totam sibi Nardulus istam:
'Nardule', dic lector pergens, 'tu parvule, salve!'

Cf. Wattenbach, GQ. I, p. 149*].* 6) *[Einhartum variarum artium doctorem peritissimum dicit Cat. abb. Fuld., SS. XIII, p.* 272*].*

mium editurum fuisse, facile quisque intelligit. Amplissimam scribendi materiam ei suppetiisse, ex supra allatis iisque quae de se ipso atque de epistolis (quas extare dicit) et legationibus ad imperatorem directis profitetur, patet; et veritatis non minus studiosum quam capacem in referendis[1] *cladibus Francorum et fama sinistra de Karoli filiabus ac coniurationibus propter immanem Fastradae crudelitatem exortis agnoscimus.*

Reliquis operibus eius Vita Karoli apud aequales et apud posteri aevi homines palmam praeripuit; nam nec ullius per medium aevum historici, Paulo diacono et Martino Polono exceptis, tot codices extare, nec cuiusquam eorum scripta ita certatim ab omnibus qui saecula ea attigerunt decerpta esse meminimus. Laudis eius partem Karolo, partem sibi Einhardus debet. Sane nec saeculis proxime antecedentibus nec sequentibus historicum inveneris, qui ea cogitationum vi, claritate sententiarum eaque dicendi arte excellat[2]. *Debuit id studio Romanorum, Ciceronis praecipue et Suetonii, quem in tantum cordi habuit, ut non solum operis dispositionem, sed et integras haud raro sententias inde mutuatus esse videri possit. Primus ei ante oculos versabatur, quem Karolus factis quodammodo aequaverat, Octavianus Augustus et Titus; sed nec Tiberium Claudiumve aspernatus est. Unde nonnulla operis loca, varie agitata, lucem accipiunt, e. g. quod cap.* 4. *dicit, se de nativitate et infantia vel etiam pueritia Karoli nec scriptis nec auditu aliquid percipere potuisse. Certe qualia Suetonius de caesaribus nonnullis tradidit, talium de Karolo ex libris saltem hauriendorum facultas Einhardo non suppetebat; quam tamen ob causam recentiorum quidam acriter in eum invecti sunt, de Karolo anno* 754. *coronato sibi constare gloriati; quod nec Einhardum ignorasse, utinam ex annalibus eius discere voluissent*[3]*! Ex Pauli diaconi libello de episcopis Mettensibus paucas sententias in librum suum recepit. Ut autem nemo alios impune imitatur, ita Einhardum quoque uno alterove loco eius rei poenas dedisse, haud diffitear; nec omni annisu id effecit, ut antiqui plane sermonis compos fieret, quippe qui vel contra grammaticam aliquotiens peccaverit.*

Einhardi libellus, mox ut prodiit, ingenti omnium applausu exceptus, mox ab historicis qui Karoli tempora attigerunt saepissime defloratus est. Quorum numerus cum medii aevi decursu semper auctus sit, hic antiquissi-

1) *Hludowico imperante, et dum ipse primus eius consiliarius erat.*
2) *[Conferas velim iudicium V. Cl. L. Ranke, 'Zur Kritik Fränkisch-Deutscher Reichsannalisten' p. 4].*
3) *[Sed ideo quoque annales ei abiudicant].*

mos tantum eorum et Einhardo coaetaneos, Enhardum Fuldensem, qui opus suum circa annum 830. *incepit, chronographum Fontanellensem, Theganum, Anonymum vitae Hludowici auctorem, nominasse sufficiat, quorum tres Karoli vitam exscripsisse, Theganum eam saltem imitatum esse, pro explorato habemus. Saeculo nono medio Ruodolfus Fuldensis monachus in historia translationis S. Alexandri plurima inde mutuatus est; Arnulfo rege poetam Saxonem vitam versibus expressisse, et saeculo duodecimo Rachwinum in Friderico imperatore depingendo eam prae oculis habuisse, iam antea viri docti monuerant.*

Editiones anteriores fuerunt:

1. *Nuenarii anno* 1521, *dissertatione de origine et sedibus priscorum Francorum praemissa, et Einhardi annalibus subiectis. Codex quo ille usus est, aut ipse iam ab antiquis exemplis nimis recedebat, aut quod magis credo, ab editore, ut orationem concinniorem et magis Latinam redderet, multis in locis immutatus est. Cuius rei indicium id potissimum erit, quod in talibus reliqui omnes, quotquot supersunt, codices unanimi plerumque consensu a Nuenario recedunt*[1]. *Repetita est a.* 1532. *Basileae in collectione Scriptorum Germanicorum Frechtiana, a.* 1561 *(in exemplis quae evolvi, ultimo numero in* 2 *mutato, iam* 1562. *legitur) Coloniae Agrippinae in* 12°, *a.* 1616. *Lipsiae excudente Iusto Iansonio in* 4°, *a.* 1707. *in Heineccii et Leukfeldi Scriptoribus rerum Germanicarum. Schminckius et a Beato Rhenano libris rerum Germanicarum a.* 1551. *insertam esse dicit, sed nec ego nec amicorum quisquam eiusmodi exemplum aspexit, et tali additioni ratio libri vehementer adversatur. Reliquae autem editiones omnes, licet haud raro ab ea recedant, Nuenarianae ut principio et fundamento suo innituntur.*

2. *Iusti Reuberi in Scriptoribus rerum Germanicarum a.* 1584. *Codicibus duobus adhibitis, libri Nuenariani lectiones primus suspectas reddidit, nec tamen emendare aggressus est. Eandem recensionem in altera SS. Reuberi editione a* 1619. *et in Franzii historia Caroli Magni, Argentinae a.* 1644. *in* 4°, *invenies; tertius Scriptorum Reuberi editor, Ioannes, a.* 1726. *varietatem lectionis Schminckianae subiecit.*

3. *Freheri a.* 1613, *in Corpore SS. Francicarum p.* 433, *qui codicem nactus bonae notae, sed eo non ut*

1) *[Quod iudicium postea mutari debuit, cum codex Steinveldensis, nunc Musei Britannici nr.* 21109, *repertus, plerasque Nuenarii lectiones praebeat; v. 'Arch.' VII, p.* 364*].*

oportuit usus est, quippe qui editionem Nuenarianam plerumque tam presse sequatur, ut vel vitia typographica ad calcem eius emendata rursus exprimat.

4. *Andreae Duchesne tomo II. SS. Francic. a.* 1636. *Textum ope quinque codicum, qui inter regios Parisienses habeantur, correxit.*

5. *Bollandi a.* 1643. *eo anterioribus praestat, quod codicum suorum — inter quos fuit unus Paderbornensis societatis Iesu [nunc Bruxellensis Nr.* 5815*] — ope locos aliquos, reiecta Nuenarii corruptione, restituit. Editor dissertationem de reliquis Karoli vitis et de Einhardo praemisit, textui annotationes subiecit.*

6. *Friderici Besselii Helmstadii a.* 1667. *in* 4°. *Editio codicis Florentini (B* 2*) lectionibus prolatis excellit. Annotationes eius, licet multam eruditionem testantes, semper fere ululis Athenas portatis aequaveris.*

7. *Ioannis Hermanni Schmincke, Traiecti ad Rhenum a.* 1711. *in* 4°. *Primus codicum Bodleiani, Lugdunensis, Caiogonvillensis, Sionensis et Casselani, praeterea Alberti Stadensis aliorumque scriptorum qui Einhardum secuti sunt lectiones dedit, et textum summo annisu emendare et illustrare conatus, Besselii commentarium, Bollandi notas, Goldasti animadversiones eousque manuscriptas, Nuenarii dissertationem de origine Francorum, Freheri de statura Caroli Magni, et suum de vita et scriptis Einhardi commentarium operi adiecit.*

8. *Bouqueti a.* 1744, *Tomo V. SS. Gallicorum; adhibitis novem codicibus regiis Parisiensibus, quos inter et Chesnianos fuisse opinari licet.*

9. *Nicolai Heerkens, Groningae a.* 1755. *in* 8vo; *Schminckium ut plurimum sequitur.*

10. *Gabrielis Godofredi Bredow, Helmstadii a.* 1806. *in* 8vo. *Praeter vetera subsidia Alberti Stadensis et Henrici de Hervordia, qui Einhardum exscripserunt, lectiones attulit, et conquisitis undique quae Einhardo illustrando inservire possent, id praecipue efficere voluisse videtur, ut tristissimo tempore Germanos antiquae virtutis exemplo ad redintegrandam eam incitaret. Quod ad efficiendum utinam semper historia patria valeat!*

Post hos sexaginta codicum ope novam editionem institui, quorum maiorem partem in Germaniae, Italiae, Helvetiae, Belgii, Galliae, Britanniae bibliothecis ipsemet evolvi. In tanta librorum copia inprimis spectandum erat, ut, quo nexu alter ab altero omnesque ab Einhardi authentico penderent, investigarem; levique negotio, omnes qui modo supersint codices a duobus exemplis derivari, animadverti.

G. H. PERTZ.

Sed infelici sane casu accidit, quod vetustissimus omnium fere codicum, quos vir de scriptoribus aevi Karolingici optime meritus collegit, idemque, cum novam editionem pararet, statim ei oblatus et diligenter ab ipso descriptus — Vindobonensem dico nr. 529, tunc hist. prof. nr. 667 — saeculo IX. ex. exaratus, mendis non paucis est aspersus tam in singulis vocabulis scribendis quam etiam in verbis temere mutatis, additis vel omissis. Quorum pars in alios transiit codices recentioris quidem aetatis, sed propter affinitatem illam a Pertzio magni factos. Ideo etiam ipsa editio a. 1829. Scriptorum tomo altero p. 433 sqq. luci data et ter in minore forma, lectionis varietate omissa, repetita, praeterea ab Ideler ('Leben und Wandel Karls des Gr.' I, p. 49—98) a. 1839, et Teulet ('Oeuvres complètes d'Eginhard' I, p. 1—114) a. 1840. recepta, genuinam libri formam non satis expressisse dicenda est; id quod primus vidit et satis acerbe castigavit Ph. Iaffé, cum novam editionem Monumentis Carolinis (Bibliotheca rerum Germanicarum IV) a. 1867. insereret (p. 509—541), quam etiam separatim recudi iussit, et a. 1876, curante V. Cl. W. Wattenbach[1], denuo impressam habemus.

Iaffé, qui praefatione de vita Einhardi docte et acute egit, in libro recensendo tamen vix Pertzio fuit felicior. Nam codicem Parisiensem, ab hoc nescio cur neglectum[2], iam nr. 10758. inscriptum, saec. IX. ex. vel X. exaratum, nactus, ipsi nimium tribuit et etiam ea recepit, quae a reliquis fere libris omnibus aliena ne Einhardo obtrudamus cavendum est.

Interea non pauci codices vel reperti vel accuratius examinati sunt, quorum notitia etiam Pertzii sollertiam fugit, ita ut nunc circa octoginta recensere possimus. Quod hoc loco omittens[3], id tantum moneam oportet, inter eos tres esse, qui aetate ita praecellunt, ut eorum lectionibus nos carere haud posse, intellexerim, cum novam hanc editionem curandam suscepissem, Montispessulanum saec. IX. et duos Romanos saec. X. scriptos. Ne hi quidem mendis carent, immo satis superque ostendunt, quam brevi temporis spatio Einhardi, scriptoris studio litterarum et eleganti dictione conspicui, liber sit depravatus, nonnullis locis etiam temere mutatus. Lectiones aperte falsas nonnumquam ex Einhardi authentico, ut hoc voca-

1) Idem versionem Germanicam ab O. Abel in collectione illa 'Geschichtschreiber der D. Vorzeit' datam nuper denuo edidit. Antea versiones Germanicae quinque, Gallicae septem prodierunt; v. Potthast, Bibl. p. 273.
2) Nam eum viderat, ut Legum t. I. praefatione edocemur, ubi p. XXX. codex tunc Suppl. Lat. 164 bis notatus, describitur et Einhardi liber suo loco affertur. 3) 22 a Pertzio nondum visos 'N. Arch.' VI, p. 195 sqq. attuli.

bulum retineam, oriundas esse, persuasum mihi habeo, eo fortasse explicandas, quod et ipse ex more saeculi verba librariis in calamum dederit. Alibi scripturae diversitatem illis tribuerim, quos in libro edendo occupatos videmus. Nam Walafridus Strabo Augiensis, se titulos et incisiones inseruisse, testatur[1], *Gerwardus, 'Karoli et Hludovici bibliothecarius et praecipuus Einhardi amicus, tria in Karoli et Einhardi laudem disticha adscripsit', quae in nonnullis codicibus servata, ut Pertz recte monuit, ostendunt, 'istos originem suam ad antiquissimum exemplum et Einhardo coaetaneum referre, dignos, qui studiosius ab editore evolvantur'. 'Nec', inquit, 'lectionum bonitas origini impar'. Neque tamen primum locum iis tribuit, secundam potius classem (B) ita instituens, eo, ut opinor, adductus quod ipsius Einhardi praefatio omnibus deest. A quo recedere nolui. Haec recensio praeterea a ceteris codicibus praecipue uno differt loco, quo Hrodlandum inter occisos a Wasconibus omittit; cuius mentionem in Einhardi authentico una cum praefatione post additam esse, fortasse coniicere licet. Sed etiam tertiam recensionem (C) ut distinguamus, codices aliquot cogunt. Nam cum plerique libri tres tantum Karoli concubinas afferant, in illis quatuor nominantur, Madelgarda quadam adiecta. Duo praeterea huius recensionis libri locum omittunt, quo de filiabus Karoli Einhardus acerbius iudicavit. Haec sane alii eius temporis auctori tribuerim.*

Dolendum sane est, inter tot codices superstites ad auctoris aetatem nullum ascendere, sed vetustiores quoque circa 50 *vel* 60 *annis post esse exaratos. Quare minime in unius vel duorum librorum varia scriptura enotanda acquiescere potui, sed, omissa quidem magna lectionum congerie a Pertzio ex codicibus etiam recentioribus exscripta, ea afferenda duxi, quae codices saec. IX. et X. peculiaria praebent, nonnulla etiam ex libris saec. XI, apertos vero calami errores ne ex illis quidem recepi. De verborum scribendorum ratione, qua Einhardus vel amanuensis eius usus est, certo certius iudicare haud licet, cum codices eiusdem aetatis saepe differant; neque illi constantem usum habuisse putandi sunt. Quare ne nimis ab usitatis formis recederem*[2] *cavi, sed quae vetustiores libri praebent in notas retuli.*

Codices quorum rationem habui hi sunt:

A 1) *Vindobonensis nr.* 529, *olim S. Eucharii Treverensis (Pertz* 1*), de quo supra dixi. Praefatione*

1) *Praef. infra.* 2) *Ideo non* Ad *pro* At, quod *pro* quot, aliquod *pro* aliquot *et alia eiusmodi scripsi quae codices modo hi modo illi praebent.*

caret[1]. *Apographum Pertzii manu factum inter schedas nostras servatum secutus sum.*

A 2) *Vaticanus inter codices reginae Christinae nr.* 339, *saec. X, olim Sangallensis, a Pertzio (nr.* 18) *frustra quaesitus, cum numerus ille falso ad Palatinos relatus esset, recte vero a Bethmann indicatus ('Arch.' XII, p.* 275), *nunc ea qua excellit dilgentia a V. Cl. Mau collatus. Ex hoc pendent codd. Lugdunensis Lat. nr.* 20, *saec. XII, Cantabrigiensis, Coll. Cai. nr.* 1071[2], *et Vindobonensis nr.* 182 *(Hohendorf fol.* 16) *aliique (a Pertzio numeris* 10 *et* 11 *indicati).*

A 3) *Parisiensis nr.* 5927 *(P. nr.* 3), *saec. XI, ubi Vita Ademari chronico subiecta est (cf. SS. IV, p.* 111), *qui iam in c.* 17. *voce* basilica *deficit; sed apographum ibidem nr.* 5926. *exstare videtur. Aliud in cod. Petropolitano F. IV,* 3 *('N. Arch.' V, p.* 601). *Ibique antiquius exemplar eiusdem recensionis*[3] *exstat F. IV,* 4 *(ib. p.* 220), *cuius lectiones, si earum compos factus fuissem, libenter Parisiensibus substituissem. Hae in nominum formis originem Aquitanicam ostendunt.*

A 4) *Trevirensis nr.* 1286 *(L), olim Prumiensis, a.* 1084. *exaratus, ex quo lectiones a b. m. Wyttenbach enotatas Pertz recepit. Praefatione ut A* 1 *caret et arta necessitate cum hoc coniunctus esse videtur.*

A 5) *Musei Britannici Cotton. Tiberius C XI, olim Traiectensis vel Egmundanus, saec. X. (SS. II, p.* 217), *singulari nota c.* 1. *conspicuus, quae etiam in cod. Oxoniensi Bodl. Laud. H.* 39, *et Bruxellensi nr.* 5815, *olim Paderbornensi, legitur. Codicis satis vetusti lectiones exhibui, quas olim Faerber enotavit; nonnumquam prope ad recensionem C accedunt.*

B 1) *Montispessulanus nr.* 360, *olim Pontigniacensis, saec. IX. vel X. in., omnium, nisi fallor, huius classis vetustissimus, quem a.* 1837. *in bibliotheca ditissima scholae medicinae evolvi ('Arch.' VII, p.* 371), *nunc vero*

1) *Minime vero cod. Parisiensis* 5925, *quem Pertz* 2b *inscripsit.* 2) *Eo conspicui, quod praefationi hic praemittitur titulus:* Incipit prologus Alcuini *(in Lugd.* 20. *inter lineas post additum)* in vita *etc.* 3) *Libri titulus est:* Vita et conversatio gloriosissimi imperatoris Karoli atque invictissimi augusti incipit edita ab Eginhardo sui temporis impense doctissimo necnon liberalium experimentissimo artium viro, educato a prefato principe, propagatore et defensore religionis christiane, quam feliciter perlegendo currentes laetamini in Christo. *Idem, paucis omissis vel mutatis, legitur in Parisiensibus nr.* 5354 *(*3c*), saec. XI, nr.* 5925 *(*2b*), saec. XIV, et nr.* 6264, *saec. XV, quem Pertz classi B (*2b*) adscribit, sed ex altero classis A* 1 *interpolatum putat; in Vaticano Christ. nr.* 692 *(*3b*), saec. XII, et Christ. nr.* 637 *(*2*), chart. s. XVII, qui proxime ad A* 1 *accedit. Hi omnes igitur eiusdem originis sunt.*

Berolinum humanissime transmissum diligentissime contuli. Post Eusebii historiae eclesiasticae, ut hic legitur, a Paschasio Galiciae episcopo (?) translatae librum 10, *cuius* $2^1/_2$ *tantum pagulae exstant, sequuntur Gesta Francorum, f.* 29' — 48' *(ita paginae recentiore manu recte notantur, fasciculo tertio, p.* 18—23, *a bibliopega post quintam perperam inserto) vero Einhardi liber, non una manu exaratus. Scribae rudes et inlitterati*[1] — *certe duos distinguere licet — hunc foedissimis mendis macularunt*[2], *sed perbono sane exemplari usi sunt, ita ut ad veram huius recensionis lectionem cognoscendam codex non parum conducat.*

B 1*) *Vindobonensis nr.* 473 *(Hist. eccl.* 90*), olim S. Petri in Wormatia, saec. IX ex., qui nonnisi alteram vitae partem Gestis pontificum Romanorum, Gestis regum Francorum et Annalibus Laurissensibus maioribus subiecit, ita ut continuam historiam ecclesiae et regni Francorum usque ad Ludovici I. imperatoris tempora efficeret.*

B 2) *Florentinus inter Laurentianos LXV,* 35, *saec. XI, quo etiam magnum historicorum corpus continetur: Prosperi chronicon, Iordanis Getica, Gesta Francorum, Pauli Historia Langobardorum (cf. 'Arch.' XII, p.* 720*). Cum B* 1* *saepe convenit. Ex B* 2 *vel valde simili exemplari pendent quam plures codices qui in monasteriis Austriae Zwetlensi et Claustroneoburgensi servantur vel ex aliis eius regionis in bibliothecam Vindobonensem transierunt. Inter quos etiam*

B 3) *Vindobonensis nr.* 510 *(Hist. prof.* 654*), saec. X, referendus esse videtur, quamvis a Pertzio classi A adscriptus (nr.* 4*) et nonnisi folia nonnulla amissa ex altero classis B saec. XIII. suppleta credantur. Sed etiam vetustae pagulae cum B* 1 *praesertim conveniunt; praefatio deest*[3]. *Ideo, etsi Gerwardi versus frustra hic quaeras, hoc potissimum loco eum ponendum duxi. Vitae Karoli annales Einhardo adscripti subiiciuntur (v. SS. I, p.* 131*), uterque liber magna diligentia exaratus, ita ut huic codici in vita Karoli edenda non eam quae par erat auctoritatem tributam esse doleam.*

Eiusdem classis codice etiam Benedictus monachus S. Andreae usus est, cum saec. X. chronicon conderet, cuius auto-

1) *Singulari sane scribendi ratione usi sunt. Ut pauca afferam:* donno, colunna; genmis; anplius; Novenbr.; nom (= non), im parte, com, cumcubina; cunti, accinti; mannitudo; apelare, potuiset, dificilis, belum; ecciam, ressistere, exsempto; pulchellima *et* pulchelrima; onor, ilaris, oc, aud (= haut), hac (= ac); qin, qam, qoque. 2) *e. gr.* is *legitur pro* a: crudelitistis (*pro* crudelitatis), proceritistem (*pro* proceritatem). 3) *c.* 9, *quo de Hrodlando narratur, inter supplementa saec. XIII. exstat.*

graphon in bibliotheca Chigiana Romae adservatur (SS. III, p. 695).

Hanc Vitae editionem eo tempore per Galliam, Germaniam et Italiam esse propagatam, codices iam allati satis probant. Eandem a Walafrido Strabone praefatione auctam et in capita esse distinctam, supra dixi. Cuius formae nonnisi exemplaria saec. XV. exarata supersunt B 4) *in bibliotheca universitatis Havniensis inter Arn. Magn. nr.* 859, *olim monasterii Kirschgarten prope Wormatiam ('Arch. VII, p.* 371), *et B* 4*) *in bibliotheca Hannoverana nr.* 859, *olim sanctimonialium in Wittingen principatus Luneburgensis (Pertz B* 8), *qui nonnisi excerpta exhibet. Ex iis*[1] *capitum divisionem et titulos a VV. Cll. Birket Smith et E. Bodemann benevole enotata addidi.*

C 1) *Parisiensis nr.* 10758 *(Suppl. Lat.* 164*bis*), *saec. X, de quo supra monui. B. m. Iaffé eum diligenter excussit, et, ut eius verbis utar, 'hunc fere unice secutus' est. Neque tamen singula verba*[2] *neque in universum libri forma, ut laudi nimiae ei impensae assentiamur, suadere possunt. Ex hoc descriptus est C* 1*) *Parisiensis nr.* 4628*A, itidem saec. X. exaratus (P. nr.* 6).

C 2) *Vaticanus inter Palatinos nr.* 243, *olim S. Nazarii Laureshamensis, a b. m. Bethmann ('Arch.' XII, p.* 332) *in saec. IX, a V. Cl. Mau, qui eum cum editis comparavit, potius in saec. X. positus. Praefatione caret et in fine, quaterniome amisso, mancus est. Ceterum ubique fere cum C* 1 *convenit, negligentius tamen exaratus et non paucis mendis aspersus.*

Huc pertinent etiam codices C 3) *Parisiensis nr.* 17656 *(Notre Dame* 133) *saec. XII. et qui Pertzio teste*[3] *(*8 *et* 8* *notati) ex eo descriptus est Parisiensis nr.* 6187. *saec. XIII; C* 4) *Musei Britannici nr.* 21109 *(olim Steinveldensis); qui Madelgardam concubinam addunt, locum vero de filiabus Karoli in C* 1. 2 *omissum retinuerunt.*

Ex his codicibus cum ea enotarem quae alicuius momenti esse videbantur ad lectionem acceptam probandam et diversas libri recensiones et arbitrarias mutationes iam saec. X. factas diiudicandas, haud timeo, ne lectoribus

1) *In B* 4 *tituli singulis capitibus adscripti sunt, in B* 4* *index capitum post praefationem positus.* 2) *Quae saec. IX. medio Meginhardus in Transl. S. Alexandri ex Einhardo exscripsit minime cum hoc codice conveniunt.* 3) *Praeterea affert codices* 10f. 10h. *Sed* 10f *est Lugdunensis, qui ubique fere cum A* 2 *convenit,* 10h *in catalogo manuscriptorum prorsus omittitur; sed idem esse videtur qui l. l. numero* 12. *indicatur, Goldasti apographum, nunc in bibliotheca Bremensi, nisi valde fallor, ex C* 1 *sumtum.*

vere rei criticae studiosis nauseam facerem vel oculos eorum pulvere inutili obfuscarem; sed id egi, ne meum iudicium aliis obtruderem vel etiam formam depravatam pro genuinis Einhardi verbis venderem. Haec vero tunc potissimum assecutus esse mihi videor, ubi codices B cum vetustioribus classis A vel C conveniunt. Addidi etiam glosas codicis Steinveldensis (C 4) et quae in aliis codicibus addita vel interpolata sunt.

Adnotationes paucas iis adieci quas Pertz recipere voluit, easque pariter atque supra in praefatione factum est, uncis inclusi, ubi Iaffé vel Wattenbach secutus sum eorum nomine adscripto.

Versus vero Gerwardi et praefationem Walafridi hic exhibere iuvat.

GERWARDI VERSUS.

Hos tibi versiculos ad laudem, maxime princeps,
  Edidit aeternam memoriamque tuam
Gerwardus supplex[a] famulus, qui mente benigna
  Egregium extollit nomen ad astra tuum.
Hanc prudens gestam noris tu scribere, lector,
  Einhardum[b] Magni[c] magnificum Karoli.

WALAFRIDI PROLOGUS[d].

Gloriosissimi imperatoris Karoli[e] vitam et gesta, quae subiecta sunt, Einhartus, vir inter omnes huius temporis palatinos non solum pro scientia, verum et pro universa morum honestate laudis egregiae, descripsisse cognoscitur et purissimae veritatis, utpote qui his pene omnibus interfuerit, testimonio roborasse. Natus enim in orientali Francia in pago qui dicitur Moingewi, in Fuldensi cenobio sub pedagogio sancti Bonifacii martiris prima puerilis nutriturae rudimenta suscepit. Indeque pocius propter singularitatem capacitatis et intelligentiae, quae iam tum in illo magnum quod postea claruit specimen sapientiae promittebat, quam ob nobilitatis, quod in eo minus[f] erat insigne, a Baugolfo abbate monasterii supradicti in palacium Karoli translatus est; quippe qui omnium regum avidissimus erat sapientes diligenter inquirere et, ut cum omni delectatione philosopharentur, excolere. Ideo regni a Deo sibi commissi nebulosam et ut ita dicam pene cecam latitudinem totius scientiae nova irradiatione et huic barbariei ante partim incognita luminosam reddidit, Deo illustrante. Nunc vero, relabentibus

a) suplex *B* 1*. b) Einhardum *radendo corr.* Einhardi *B* 1; Einchardum, Einardum, Enchardum *recentiores codd. B.* c) magnum *B* 2. d) *In cod. Hann., qui excerpta habet, haec praemittuntur:* Gesta Karoli Magni secundum Strabum. Ex cronica Sancti Albani Maguntiensis. e) K. Magni *H.* f) miinus, *non* munus, *in cod. Havn. legi, V. Cl. Birket Smith testatus est. In Hann. haec desunt.*

in contraria studiis, lumen sapientiae, quod minus diligitur, rarescit in plurimis. Predictus itaque homuncio — nam statura despicabilis videbatur — in aula Karoli, amatoris sapientiae, tantum gloriae incrementi merito prudentiae et probitatis est assecutus, ut inter omnes maiestatis regiae ministros pene nullus haberetur, cui rex id temporis potentissimus et sapientissimus plura familiaritatis suae secreta committeret. Et re vera non inmerito; cum non modo ipsius Karoli temporibus, sed et — quod maioris est miraculi — sub Lodowico imperatore, cum diversis et multis perturbationibus Francorum res publica fluctuaret et in multis decideret, mira quadam et divinitus provisa libratione se ipsum Deo protegente custodierit, ut subtilitatis nomen, quod multis invidiam comparavit et risum, ipsum nec inmature deseruerit nec periculis irremediabilibus manciparit. Haec dicimus, ut in dictis eius minus quisque habeat dubitationis, dum non ignoret, eum et dilectioni provectoris sui laudem precipuam[a] et curiositati lectorum veritatem debere[b] perspicuam. Huic opusculo ego Strabo[c] titulos et incisiones, prout visum est congruum, inserui, ut ad singula facilior[d] querenti quod placuerit elucescat accessus[e].

Denique retinenda duxi, quae Pertz alteri huius libri editioni minori subiunxit carmina historiam Karoli Magni illustrantia. De quibus ita monuit: 'Quorum primum de victoria Pippini Avarica anni 796, *nunquam antea editum, ex codice bibliothecae regiae Berolinensis circa annum* 800. *exarato propono. Paulini versus in obitum Erici ducis Foroiulani a.* 799. *prope Tarsaticam occisi ope codicum Bernensis et Parisiensis emendavi; Planctus Karoli ex codicibus Veronensi, Parisiensi et Bruxellensi iterum prodit; carmen de sancto Karolo, eius canonisatione posterius, a Boehmero nostro ex codice Francofurtensi transscriptum sistitur'. Conferas velim quae V. Cl. Dümmler de codicibus monuit 'N. Arch.' IV, p.* 108. 115. 148. 151, *haec omnia in carminum aevi Karolingici collectione denuo editurus.*

G. WAITZ.

a) precipuum *Havn.* b) prebere *IAFFÉ.* c) Strabus *Hann.* d) faciliter *Hann.*; ad f. s. *Havn.* e) Finit prologus *add. Hann.*; Explicit prologus *add. Havn.*

Vitam[a] et conversationem et ex parte non modica res gestas[b] domini[c] et[d] nutritoris mei Karoli, excellentissimi et merito famosissimi regis, postquam scribere animus tulit[1], quanta potui brevitate complexus sum, operam impendens[e], ut de his quae ad meam notitiam pervenire potuerunt nihil omitterem neque prolixitate narrandi nova quaeque fastidientium animos offenderem; si tamen hoc ullo modo vitari potest, ut nova scriptione non offendantur, qui vetera et a viris doctissimis atque disertissimis confecta monumenta fastidiunt. Et quamquam plures esse non ambigam, qui otio ac litteris dediti statum aevi praesentis non arbitrentur ita neglegendum, ut omnia penitus quae nunc fiunt velut nulla memoria digna silentio atque oblivioni[f] tradantur, potiusque velint, amore diuturnitatis inlecti, aliorum praeclara facta qualibuscumque scriptis inserere quam sui nominis famam posteritatis memoriae nihil scribendo subtrahere, tamen ab huiuscemodi scriptione non existimavi temperandum, quando mihi conscius eram, nullum ea veracius quam me scribere posse, quibus ipse interfui quaeque praesens oculata, ut dicunt, fide cognovi et, utrum ab alio scriberentur necne, liquido scire non potui. Satiusque iudicavi eadem cum aliis velut communiter litteris mandata memoriae posterorum tradere quam regis excellentissimi et omnium sua aetate maximi clarissimam[g] vitam et egregios atque moderni temporis hominibus vix imitabiles actus pati oblivionis tenebris aboleri. Suberat et alia non inrationabilis, ut opinor, causa, quae vel sola sufficere posset, ut me ad haec scribenda conpelleret[h], nutrimentum videlicet in me impensum et perpetua, postquam in aula eius conversari coepi, cum ipso ac liberis eius amicitia; qua me ita sibi devinxit debitoremque

a) *Praefatio haec deest A* 1. *B. C* 2. b) m. gesta *A* 3. c) domni *A* 2. d) et n. m. *des. A* 3. e) *ita ubique scripsi; codices modo* imp., *modo* inp., *saepe* ĩp., *et ita etiam* inm., imm. *vel* ĩm. *scribunt.* f) oblivione *P.* g) *deest A* 3. h) *ita plerumque codices vetustiores; quare hanc ubique praetuli formam.*

1) *Cf. Ovidii Met. init.:* In nova fert animus. *WATT.*

tam vivo quam mortuo constituit, ut merito ingratus videri et iudicari possem, si, tot beneficiorum in me conlatorum immemor, clarissima et illustrissima[a] hominis optime de me meriti gesta silentio praeterirem patererque vitam eius, quasi qui numquam vixerit, sine litteris ac debita laude manere; cui scribendae atque explicandae non meum ingeniolum, quod exile et parvum, immo poene[b] nullum est, sed Tullianam par erat desudare facundiam. En tibi librum praeclarissimi et maximi viri memoriam continentem; in quo praeter illius facta non est quod admireris, nisi forte, quod homo barbarus[1] et in Romana locutione perparum exercitatus aliquid me decenter aut commode Latine scribere posse putaverim atque in tantam impudentiam proruperim, ut illud Ciceronis putarem contempnendum, quod in primo Tusculanarum libro[2], cum de Latinis scriptoribus loqueretur, ita dixisse legitur: *Mandare quemquam*, inquit, *litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere nec illustrare*[a] *possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et litteris.* Poterat quidem haec oratoris egregii sententia me a scribendo deterrere, nisi animo praemeditatum haberem, hominum iudicia potius experiri et haec[c] scribendo ingenioli mei periculum facere, quam tanti viri memoriam mihi[d] parcendo praeterire.

VITA[e] KAROLI IMPERATORIS.

1.* Gens[3] Meroingorum[f], de qua Franci reges sibi creare soliti erant, usque in Hildricum[g] regem, qui iussu Stephani[4] Romani pontificis depositus ac detonsus atque in monasterium** trusus est, durasse putatur. Quae licet in

*) *Rubra Walafridi:* De Meroingis [*cod. Hann. superscr.:* crinitis], qui multo tempore Francis vano regum nomine imperaverunt.
**) Sithiu[5] *add. A* 5.

a) inl. *C* 1; *et ita nonnumquam.* b) *ita hoc loco A* 2, *alibi plerumque codd. vet.; deest A* 3. c) *deest A* 3. d) *deest A* 5. e) *ita A* 1. 2. 5 (*ubi* imperatoris *deest*); Explicit praefatio. Incipit liber *C* 1. f) *ita B* 1. 3. *C* 1; Meringorum *A* 2. *C* 2; Mervingorum *A* 1; Morahinguorum *C* 3. g) *ita A* 1. 2. *B* 3. *C* 2; Childricum *B* 1; Hildrichum *C* 1.

1) *i. e. Germanus.* 2) *Cap.* 3. 3) *Cf. Suetonii Octav. Augustum c.* 1: Gentem Octaviam *etc.* 4) *Zacharia mortuo, antequam iussu eius Pippinus coronaretur, Stephanus antecessoris sui mandatum confirmasse putandus est. De secunda Pippini coronatione hic minime agitur. [Einhardum errorem commisisse, equidem putaverim].* 5) *[Ita etiam Ann. Bert., SS. I, p.* 138; *cf. Folcuin. I, c.* 34, *ed. Guérard p.* 55; *monasterium S. Medardi Suess. Ann. Lob., SS. XIII, p.* 228, *minus recte indicant].*

illo finita possit videri, tamen iam dudum nullius vigoris erat, nec quicquam in se clarum praeter inane regis vocabulum praeferebat. Nam et opes et potentia regni penes palatii praefectos, qui maiores domus dicebantur et ad quos summa imperii pertinebat[a], tenebantur. Neque regi aliud relinquebatur, quam ut, regio tantum nomine contentus, crine profuso, barba summissa, solio resideret ac speciem dominantis effingeret, legatos undecumque venientes audiret eisque abeuntibus responsa, quae erat edoctus vel etiam iussus, ex sua velut potestate redderet; cum praeter inutile regis nomen et precarium vitae stipendium, quod ei praefectus aulae prout videbatur exhibebat, nihil aliud proprii possideret quam unam et eam praeparvi[b] reditus villam, in qua domum et ex qua famulos sibi necessaria ministrantes atque obsequium exhibentes paucae numerositatis habebat. Quocumque eundum erat, carpento ibat, quod bubus iunctis et bubulco rustico more agente trahebatur. Sic ad palatium, sic ad publicum populi sui conventum, qui annuatim ob regni utilitatem celebrabatur, ire, sic domum redire solebat. At[c] regni administrationem et omnia quae vel domi vel foris agenda ac disponenda erant praefectus aulae procurabat.

2. Quo officio tum cum Hildricus[d] deponebatur Pippinus, pater Karoli regis, iam velut hereditario fungebatur. Nam[*] pater eius[**] Karolus[***], qui tyrannos per totam Franciam dominatum sibi[e] vindicantes oppressit et Sarracenos[f] Galliam occupare temptantes duobus magnis proeliis, uno in Aquitania apud Pictavium[g] civitatem[1], altero iuxta Narbonam apud Birram fluvium[2], ita devicit, ut in Hispaniam eos redire compelleret, eundem magistratum a patre Pippino[†] sibi dimissum egregie administravit. Qui honor non aliis a populo dari consueverat quam his[h] qui et claritate generis et opum amplitudine ceteris eminebant.

Hunc[††] cum Pippinus, pater Karoli regis, ab avo et 741.
patre sibi et fratri Karlomanno relictum, summa cum eo concordia divisum, aliquot[i] annis velut[k] sub rege memorato

*) *Wal. c.* 2: De Karolo maiore domus.
**) *Gl. cod. St. (C 4)*: id est Pippini.
***) *Gl. cod. St.*: Martellus vel Tudetes.
†) *Gl. cod. St.*: Qui cum haberet uxorem Plectrudem, ex pelice Alpaide genuit eundem Karolum Tudetem dictum.
††) *Wal. c.* 3: De Pipino et Karlomanno, filiis eius.

a) pertinere dicebatur. N. *A* 2. b) perparvi *A* 3. *C* 4. c) Ad *A* 1. *B* 1. *C* 2 *et teste Pertzio alii saeculi IX. et X. ac plerique saeculi XI. codices.* d) Hildrichus *C* 1. e) *deest B* 1. f) Saracenos *A* 1. g) Pictavum *A* 3; Pectavium *B* 1. *C* 1. h) *deest C* 2. i) aliquod *C* 2, *corr.* aliquot *A* 1; *et similiter alibi etiam alii.* k) *deest A* 1.

1) *A.* 732. 2) *A.* 737.

tenuisset, frater eius Karlomannus — incertum quibus de causis, tamen videtur quod amore conversationis contemplativae succensus —, operosa temporalis regni administratione
747. relicta, Romam se in otium[a] contulit, ibique habitu permutato monachus factus, in monte Soracte[b] apud ecclesiam[c] beati Silvestri constructo monasterio[1], cum fratribus secum ad hoc venientibus per[d] aliquot annos optata quiete perfruitur. Sed cum ex Francia multi nobilium ob vota solvenda Romam sollempniter commearent et eum velut dominum quondam suum praeterire nollent, otium, quo maxime delectabatur, crebra salutatione interrumpentes, locum mutare conpellunt. Nam[e] huiuscemodi frequentiam cum suo proposito officere vidisset, relicto monte, in Samnium provintiam ad monasterium Sancti Benedicti situm in castro Casino[f] secessit et ibi quod reliquum erat temporalis vitae religiose conversando complevit.

3.* Pippinus autem per auctoritatem Romani pontificis
752. ex praefecto palatii rex constitutus[g], cum per annos 15 aut eo amplius[2] Francis solus imperaret, finito Aquitanico bello, quod contra Waifarium[h] ducem Aquitaniae ab eo susceptum per continuos novem annos gerebatur, apud Parisios[i] morbo aquae intercutis[3] diem obiit, superstitibus liberis Karlo et
768. Karlomanno[k]; ad quos successio regni divino nutu pervenerat. Franci siquidem, facto sollempniter generali conventu, ambos sibi reges constituunt, ea conditione praemissa, ut totum regni corpus ex aequo partirentur, et Karolus eam partem quam pater eorum Pippinus tenuerat, Karlomannus vero[l] eam cui patruus eorum Karlomannus praeerat regendi gratia susciperet[m]. Susceptae[n] sunt utrimque conditiones, et pars regni divisi iuxta modum sibi propositum ab utroque recepta est[4]. Mansitque ista, quamvis cum summa difficul-

*) *Wal. c.* 4: Quomodo post Hildericum Pipinus rex constituitur et quamdiu regnavit, et de morte eius ac divisione regni inter Karolum Magnum et Karolomannum, filios eius.

a) monasterium *A* 5. b) Saracte *secunda manu A* 1; Syraptę *B* 2. c) aecclesiam *A* 1 *plerumque.* d) *deest B* 1. e) Cumque h. f. suo *A* 1. f) *ita B* 1. *C* 1; Cassino *A* 1. 2. *C* 2. g) constituitur. Cumque per *A* 1. h) Gaiferium *A* 3 *constanter;* Guaifarium *B* 2. i) *ita A* 2. *B* 1. *C* 1; Parisius *A* 1. *C* 2. k) Karlemanno *A* 1. l) v. e. c. p. e. K. *desunt B* 1. m) susceperat *A* 1. 2. n) Susceptae — recepta est *des. A* 3; Suscepti *C* 1. 2.

1) *[De quo Zacharias papa Karlomanno privilegium dedit; v. Cod. Carol.* 23, *Jaffé, Bibl. IV, p.* 98*].* 2) *Pippini regno a prima coronatione anno* 752. *computato, anni* 16 *et aliquot menses, a secunda et attonsione filiorum Karlomanni anno* 754, *anni* 15 *incompleti evadunt.* 3) *Cf. Suet. Neron. c.* 5: decessitque morbo aquae intercutis. 4) *[Haec minus recte tradita esse constat; cf. Abel, 'Jahrb. d. Fränk. Reiches unter Karl d. Gr.' I, p.* 18 *sqq.].*

tate, concordia, multis ex parte Karlomanni societatem separare molientibus, adeo ut quidam eos etiam bello committere sint meditati. Sed* in hoc plus suspecti[1] quam periculi fuisse, ipse rerum exitus adprobavit, cum, defuncto Karlomanno, uxor eius** et filii cum quibusdam, qui ex 771. optimatum eius numero primores erant, Italiam fuga petiit, et nullis existentibus causis spreto mariti fratre, sub Desiderii regis Langobardorum[a] patrocinium[b] se cum liberis suis contulit. Et Karlomannus quidem post administratum communiter[c] biennio[2] regnum morbo decessit; Karolus[d] autem, fratre defuncto, consensu omnium Francorum rex constituitur.

4. De cuius nativitate[3] atque infantia vel etiam pueritia, quia neque scriptis umquam[e] aliquid[f] declaratum est, neque quisquam modo superesse invenitur qui horum se dicat[g] habere notitiam, scribere ineptum iudicans[4], ad actus et mores ceterasque vitae illius partes explicandas ac demonstrandas, omissis incognitis, transire disposui; ita tamen[5], ut[h], primo res gestas et domi et foris, deinde mores et studia eius, tum de regni administratione et fine narrando, nihil de his quae cognitu[i] vel digna vel necessaria sunt[k] praetermittam.

5.*** Omnium[6] bellorum quae gessit primo Aquitanicum, a patre inchoatum, sed nondum finitum, quia cito peragi posse videbatur, fratre adhuc vivo, etiam et[l] auxilium ferre rogato, suscepit. Et licet eum frater[m] promisso frustrasset auxilio, susceptam expeditionem strenuissime exsecutus, non prius incepto desistere aut semel suscepto labori[n] cedere voluit, quam hoc quod efficere moliebatur perseverantia quadam ac iugitate perfecto fine concluderet. Nam et Hunoldum[o], qui post Waifarii mortem Aquitaniam occupare bellumque iam poene[p] peractum reparare temptaverat, Aquitaniam

*) *Wal. c.* 5: De obitu Karolomanni et iniciis Karoli Magni.
**) quae dicitur Teoberga[7] *add. C* 1*.
***) *Wal. c.* 6: Qualiter Karolus bellum Aquitanicum terminavit.

a) Longobardorum *A* 2. b) patrocinio *A* 2. 3; *manu sec. corr.* patrocinium *A* 1. c) communi *B* 3. d) *editiones priores hic capitis* 4. *initium ponunt.* e) usquam *C* 1. 2. f) *deest A* 2. g) dicit *A* 2. h) ut p. *des. A* 2. i) cognita *A* 1. k) *deest B* 1. l) eo *A* 1. m) fratre *B* 1, *corr.* frater *C* 2. n) labore *A* 2. o) Unaldum *A* 3; Hunauldum *C* 2; *et ita infra.* p) *deest A* 1.

1) *i. e. suspicionis.* 2) *Karlomannus annis completis* 769. *et* 770, *anni* 768. *parte inde a die* 9. *Octobris, et multo maiore anni* 771, *scilicet usque ad d.* 4. *Decembris, regnavit.* 3) *[De anno et loco nativitatis v. quae post Hahn disseruit Abel p.* 8 *sqq.; cf. Henaux, 'Charlemagne d'après les traditions Liègeoises', ed.* 2. 1878*].* 4) *V. praef. p.* XII. 5) *Cf. Suetonii August. c.* 9: Proposita vitae ejus velut summa, partes singillatim . . . exsequar, quo distinctius demonstrari cognoscique possint. 6) *Cf. ibid. c.* 10: Omnium bellorum initium et causam hinc sumsit. 7) *[Girberga; Ann., SS. XIII, p.* 28*].*

relinquere et Wasconiam petere coegit. Quem tamen ibi consistere non sustinens, transmisso amne Garonna[a] [*], Lupo Wasconum duci per legatos mandat, ut[b] perfugam[c] reddat; quod ni[d] festinato faciat, bello se eum expostulaturum. Sed
769. Lupus, saniori usus consilio, non solum Hunoldum reddidit, sed etiam se ipsum cum provintia cui praeerat eius potestati permisit.

6.[**] Conpositis in Aquitania rebus, eoque bello finito, regni quoque socio[e] iam rebus humanis exempto, rogatu et precibus Adriani[f] Romanae urbis episcopi exoratus, bellum contra Langobardos[g] suscepit. Quod prius quidem[h] et a patre eius, Stephano[i] papa supplicante, cum magna difficultate susceptum est[k]; quia quidam e primoribus Francorum, cum quibus consultare solebat[l], adeo voluntati eius renisi sunt, ut se regem deserturos domumque redituros libera voce proclamarent. Susceptum tamen[l*] est tunc contra Haistulfum[m] regem et celerrime conpletum. Sed[n] licet sibi et[o] patri belli suscipiendi similis ac potius eadem causa subesse videretur, haud simili tamen et labore certatum et fine constat esse conpletum. Pippinus siquidem Haistulfum[p] regem paucorum dierum obsidione apud Ticenum[q] conpulit et obsides dare et erepta Romanis oppida atque castella restituere atque, ut reddita non repeterentur, sacramento fidem facere; Karolus[r] vero post inchoatum a se bellum non prius destitit, quam et Desiderium regem, quem longa obsidione fatigaverat,
774. in deditionem susciperet, filium[s] eius Adalgisum, in quem spes omnium inclinatae videbantur, non solum regno, sed etiam Italia excedere conpelleret, omnia Romanis erepta restitueret, Hruodgausum[t] Foroiuliani ducatus praefectum, res novas
776. molientem, opprimeret totamque Italiam suae ditioni sub-
781. iugaret subactaeque filium suum Pippinum regem imponeret. Italiam intranti quam difficilis Alpium transitus fuerit, quantoque Francorum labore invia montium iuga et eminentes in caelum scopuli atque asperae cautes superatae sint, hoc loco describerem, nisi vitae illius modum potius quam bellorum quae gessit eventus memoriae mandare praesenti opere animo esset propositum. Finis tamen huius belli fuit subacta Italia

*) et aedificato castro Frontiaco *add.* *A* 3.

**) *Wal.* c. 7: Qualiter bellum contra Longobardos susceptum est et peractum.

a) Garomna *C* 2; Garrona *B* 1. 2 b) *deest* *A* 2. *C.* c) profugam *A* 1. d) nisi *A* 2. 3. e) sotio *A* 1. *P.* f) Hadriani *B* 3. *C* 1. g) Longabardos *A* 1. h) *deest* *B* 2. i) Stefano *C* 1; sub St. p. s. *A* 1. 3. k) *deest* *B* 1. l) consueverat *A* 2. l*) e. t. *A* 1. *P.* m) Haustolfum *C* 2. n) Sed licet — conpletum *des.* *A* 1. o) ac *B* 1. p) Aist. B 1. q) Ticenum *corr.* Ticinum *A* 1; Ticinum *C* 2. r) Karlus *B* 2. 3. *C* 1. s) filiumque *A* 2. 3. t) Hruadgausum *B* 2.

et rex Desiderius perpetuo exilio deportatus et filius eius Adalgisus Italia pulsus et res a Langobardorum[a] regibus ereptae[b] Adriano[c] Romanae ecclesiae rectori restitutae.

7.* Post cuius finem Saxonicum, quod quasi intermissum videbatur[1], repetitum est. Quo nullum neque prolixius neque atrocius Francorumque populo laboriosius susceptum est; quia Saxones, sicut omnes fere Germaniam incolentes nationes, et natura feroces et cultui daemonum dediti nostraeque religioni contrarii, neque divina neque humana iura vel polluere vel transgredi inhonestum arbitrabantur. Suberant et causae, quae cotidie pacem conturbare poterant, termini[d] videlicet nostri et illorum poene ubique in plano contigui, praeter pauca loca, in quibus vel silvae maiores vel montium iuga interiecta utrorumque agros certo limite disterminant, in quibus caedes et rapinae et[e] incendia vicissim fieri non cessabant. Quibus adeo Franci sunt irritati, ut non iam vicissitudinem reddere, sed apertum contra eos bellum suscipere dignum iudicarent. Susceptum est igitur[f] adversus[g] eos bellum, quod magna utrimque animositate, tamen maiore Saxonum quam Francorum damno, per continuos triginta tres[h] annos[2] gerebatur. Poterat siquidem citius finiri, si Saxonum hoc perfidia pateretur. Difficile dictu[i] est, quoties superati ac supplices regi se dediderunt[k], imperata facturos polliciti sunt[d], obsides qui imperabantur absque dilatione dederunt, legatos qui mittebantur susceperunt, aliquoties ita domiti et emolliti, ut etiam cultum daemonum dimittere et christianae religioni se subdere velle promitterent. Sed sicut ad[l] haec facienda aliquoties proni, sic ad eadem pervertenda semper fuere praecipites, non sit[m] ut satis aestimare, ad utrum horum faciliores verius dici possint; quippe cum post inchoatum cum eis bellum vix ullus[n] annus exactus sit, quo non ab eis huiuscemodi facta sit permutatio. Sed magnanimitas regis ac perpetua tam in adversis quam in prosperis mentis constantia nulla eorum mutabilitate vel vinci poterat vel ab his quae agere[o] coeperat defatigari. Nam numquam eos huiuscemodi aliquid perpetrantes impune ferre

*) *Wal. c.* 8: Saxonici belli difficultas, diuturnitas et consummacio.

a) Longab. *B* 1. b) *deest A* 2; rapte *C* 2. c) Hadriano *B* 1 (*hoc loco*). 3. *C* 1. d) *deest C* 2. e) vel *A* 1. *P.* f) ergo *A* 3. g) contra *A* 2. *B* 2. *Meg.* h) 23 *C* 2. i) dictum *B* 1. 2, *corr.* dictu *A* 1. 2. k) dederunt *A* 2. *B* 2. *C* 2; dediderunt *etiam Meg* l) al. ad h. f. *A* 1. m) n. s. ut *corr.* ut non sit *A* 1, *et ita I.;* ne (*corr.* nec) sit *C* 2. n) ille *A* 2. 3. o) quae coeperant *A* 1.

1) *[Iam a.* 772. *susceptum].* 2) *A.* 772—804.

passus est, quin aut ipse per se[a.1] ducto[b] aut per comites suos misso exercitu perfidiam[c] ulcisceretur et dignam ab eis poenam[d] exigeret, usque dum, omnibus qui resistere solebant profligatis et in suam potestatem redactis, decem milia hominum ex his qui utrasque ripas Albis[e] fluminis incolebant cum uxoribus et parvulis[f] sublatos transtulit et huc atque illuc per Galliam et[g] Germaniam multimoda divisione distribuit. Eaque conditione a rege proposita et ab illis suscepta[2] tractum per tot annos bellum constat esse finitum, ut, abiecto daemonum cultu et relictis patriis caerimoniis[h], christianae fidei atque religionis sacramenta susciperent et Francis adunati unus cum eis populus efficerentur.

8. Hoc bello[i], licet per multum temporis spatium[k] traheretur, ipse non amplius cum hoste quam bis acie conflixit, semel iuxta montem qui Osneggi[l.3] dicitur in loco Theotmelli[m] nominato[4], et iterum apud Hasa[n] fluvium[5], et
783. hoc uno mense, paucis quoque[o] interpositis diebus. His duobus proeliis hostes adeo profligati ac devicti sunt, ut ulterius regem neque provocare neque venienti resistere nisi aliqua loci munitione defensi auderent. Plures tamen eo bello tam ex nobilitate Francorum quam Saxonum[p] et functi summis honoribus viri[q] consumpti sunt. Tandemque anno tricesimo tertio finitum est, cum interim tot ac tanta in diversis terrarum partibus bella contra Francos et exorta sint et sollertia regis administrata, ut merito intuentibus in dubium venire possit, utrum in eo aut laborum patientiam aut felicitatem potius mirari conveniat. Nam biennio ante Italicum hoc bellum sumpsit exordium, et cum sine intermissione gereretur, nihil tamen ex his quae aliubi[r] erant[s] gerenda dimissum aut ulla in parte ab aeque operoso certamine cessatum est. Nam* rex, omnium qui sua aetate gentibus dominabantur et[a] prudentia maximus et animi magnitudine praestantissimus, nihil in his quae vel suscipienda erant vel exsequenda

*) *Wal. c.* 9: De diligencia et magnanimitate Karoli.

a) *deest C* 2. b) ductorem *A* 1. *P.*; ductas *corr.* ducta *A* 2. c) eorum *add. C* 1. 2; *deest etiam Meg.* d) ex. p. *A* 1. *P.* e) Albię *A* 2. f) filiis *A* 2. g) *deest A* 1. h) caeremoniis *C* 1. *I.* i) bellum *A* 3. *C* 2 *et alii multi.* k) spatio *A* 1. *P.* l) Osnengi *A* 1. 2. *P.* m) Teotmalli *A* 3; Theotmille *B* 2; Theodmelli *C* 2. n) Hasam *C* 1. *I.*; Asam *C* 2. o) paucisque *A* 1. *P.* p) Saxorum *C* 2. q) cons. s. v. *A* 1. r) alicubi *A* 1. *C* 2. *P.* s) ger. e. *A* 1.

1) *Suet. Aug. c.* 20: Externa bella duo omnino per se gessit... Reliqua per legatos administravit. 2) *[Non pacem certis conditionibus firmatam esse, satis constat].* 3) *Osning.* 4) *Detmold.* 5) *Prope Osnabrugam, in loco qui medio aevo 'Schlachtvörderberg', iam 'die Clus' audit. [Sed haec dubiae fidei sunt; v. Abel I, p.* 373 *n.].*

aut propter laborem detrectavit[a] aut propter periculum exhorruit, verum unumquodque secundum suam qualitatem et subire et[b] ferre doctus, nec in adversis cedere nec in prosperis falso blandienti fortunae adsentiri solebat.

9.* Cum enim assiduo ac poene continuo cum Saxonibus bello certaretur, dispositis per congrua confiniorum loca praesidiis, Hispaniam quam maximo poterat belli appa- 778. ratu adgreditur; saltuque Pyrinei[c] superato, omnibus quae adierat oppidis atque castellis in deditionem acceptis, salvo et incolomi exercitu revertitur; praeter quod in ipso Pyrinei iugo Wasconiam[d] perfidiam parumper[e] in redeundo contigit experiri. Nam cum agmine longo, ut loci et angustiarum situs permittebat, porrectus iret exercitus, Wascones, in summi montis vertice positis insidiis — est enim locus ex opacitate silvarum, quarum[f] ibi maxima est copia, insidiis ponendis oportunus — extremam impedimentorum partem et eos qui novissimi agminis incedentes subsidio praecedentes tuebantur desuper incursantes, in subiectam vallem deiciunt, consertoque cum eis proelio, usque ad unum omnes interficiunt, ac direptis impedimentis, noctis beneficio, quae iam instabat, protecti, summa cum celeritate in diversa dispergeuntur. Adiuvabat in hoc facto Wascones et levitas armorum et loci in quo res gerebatur situs, econtra[g] Francos et armorum gravitas et loci iniquitas per omnia Wasconibus reddidit[h] impares. In quo proelio Eggihardus regiae mensae praepositus[i], Anshelmus[k] comes palatii [et** Hruodlandus[l] Brittannici limitis praefectus] cum aliis conpluribus interficiuntur[1]. Neque hoc factum ad praesens vindicari poterat, quia hostis re perpetrata ita dispersus est, ut ne fama quidem remaneret, ubinam[m] gentium quaeri potuisset.

10.*** Domuit[2] et Brittones[n], qui ad occidentem in ex-

*) *Wal. c.* 10: Quid in Hispania fecerit et de plaga quam in exercitu eius Vascones fecerint.

**) *Haec des. B.* — *Gl. cod. St.*: De hoc nostri cantores multa in carminibus cantant, dicentes, eum fuisse filium sororis Karoli regis.

***) *Wal. c.* 11: Britones et Beneventani subacti.

a) detractavit *A* 1. *P.*; decertavit *C* 2. b) et f. *des. B* 1; d. et f. *A* 2. c) Pirenei *A* 2. *C* 2; Pirinei *A* 3. *C* 1. d) Wasconicam *B* 1. *C* 1; Wasconum *A* 5; Guasconum *A* 3. e) *deest C* 1. 2; parumper in r. *des. A* 2. f) q. i. *des. B* 1. g) et contra *B* 1. *C* 2. h) reddit *A* 1. i) praefectus *A* 2. k) Anselmus *A* 1; Amsielmus *A* 5; et Anselinus *C* 2. l) Rotlandus *A* 3. *C* 2. m) ubi *B* 2. *C* 2. n) Britones *C* 2.

1) *Die* 15. *Aug., quem comperimus ex epitaphio Eggihardi, quod Dümmlerus edidit in 'Zeitschr. f. D. Alt. N. F.' IV, p.* 279; *cf. p.* 436. *et G. Paris in annali 'Romania' II,* 146—148. *WATT.* 2) *Cf. Suet. Aug. c.* 21: Domuit autem Cantabriam.

786. trema quadam parte Galliae super litus oceani[a] residentes,
dicto audientes non erant, missa in eos expeditione, qua et
obsides dare et quae imperarentur se facturos polliceri co-
787. acti sunt. Ipse postea cum exercitu Italiam ingressus ac
per Romam iter agens, Capuam Campaniae urbem accessit,
atque ibi positis castris, bellum Beneventanis, ni[b] dederentur,
comminatus est. Praevenit hoc dux gentis Aragisus[c]: filios
suos Rumoldum[d] et[e] Grimoldum cum magna pecunia ob-
viam[f] regi mittens, rogat, ut filios[g] obsides suscipiat, seque
cum gente imperata facturum pollicetur, praeter hoc solum,
si ipse ad conspectum venire cogeretur[h]. Rex, utilitate
gentis magis quam animi eius obstinatione considerata, et
oblatos sibi obsides suscepit, eique, ut[i] ad conspectum
venire non cogeretur, pro magno munere concessit; unoque
ex filiis, qui minor erat, obsidatus gratia retento, maiorem
patri remisit; legatisque ob sacramenta fidelitatis a Beneven-
tanis exigenda atque suscipienda cum[1] Aragiso dimissis,
Romam redit[k], consumptisque ibi in sanctorum veneratione
locorum aliquot diebus, in Galliam revertitur.

11.* Baioaricum deinde bellum et repente ortum et
celeri fine conpletum est. Quod superbia simul ac socordia
Tassilonis ducis excitavit; qui hortatu[l] uxoris[2], quae filia
Desiderii regis erat ac[m] patris exilium per maritum ulcisci
posse putabat, iuncto foedere cum Hunis**, qui Baioariis
sunt ab oriente contermini, non solum imperata non facere,
sed bello regem provocare temptabat. Cuius contumaciam,
quia nimia videbatur, animositas regis ferre nequiverat, ac
proinde, copiis undique contractis, Baioariam petiturus, ipse
787. ad Lechum amnem cum magno[n] venit[o] exercitu. Is fluvius
Baioarios ab Alamannis[p] dividit. Cuius in ripa castris con-
locatis, priusquam provintiam intraret, animum ducis per
legatos statuit[o] experiri. Sed nec ille pertinaciter agere vel
sibi vel genti utile ratus, supplex se regi permisit, obsides
qui imperabantur dedit, inter quos et filium suum Theodo-
nem[q], data[r] insuper fide cum iuramento, quod ab illius

*) *Wal. c.* 12: De bello Baioarico facile consopito.
**) *Gl. cod. St.*: quorum terra nunc dicitur Ůstriche.

a) occeani *A* 1. *P*. b) nisi subderentur *C* 2 c) Haragisus *C* 2. d) Romuldum *A* 5; Romaldum *A* 3; Romoldum *B* 1. 2; Rumnoldum *C* 2. e) et G. *des. B* 1. f) *deest A* 1. g) o. f. *A* 1. *P*. h) non cogeretur *A* 3. *C* 2. i) *deest B* 1. k) rediit *A* 2. *C* 2. l) ortatu *A* 1. *C* 2. m) hac *A* 1. n) maximo *B* 1. *C* 2. o) *deest B* 1. p) Alim. *A* 2. q) Teodonem *A* 3. *C* 2. r) dedit i. fidem *A* 1.

1) *i. e. apud Aragisum; cf. Chron. Moissiac. a.* 809. 812; *Annal. Lauriss. mai. a.* 784. 2) *Liutpergae.*

potestate ad defectionem nemini[a] suadenti adsentire[b] deberet.
Sicque bello, quod quasi[c] maximum futurum videbatur,
celerrimus est finis impositus. Tassilo tamen postmodum ad
regem evocatus, neque redire permissus; neque provintia 788.
quam tenebat ulterius duci, sed comitibus ad regendum
commissa est.

12.* His motibus ita conpositis, Sclavis, qui nostra 789.
consuetudine Wilzi[d], proprie vero, id est sua locutione[e],
Welatabi[f] dicuntur, bellum inlatum est. In quo et Saxones
velut auxiliares[g] inter ceteras nationes, quae regis signa
iussae sequebantur, quamquam ficta et minus devota oboe-
dientia, militabant. Causa belli erat, quod Abodritos[h], qui
cum Francis olim foederati erant, assidua incursione lacesse-
bant[i] nec iussionibus coerceri poterant. Sinus quidam[k] ab
occidentali oceano orientem versus porrigitur, longitudinis
quidem inconpertae, latitudinis vero quae nusquam centum
milia passuum excedat, cum in multis locis contractior in-
veniatur. Hunc multae circumsedent nationes; Dani[l] siqui-
dem ac Sueones[m], quos Nordmannos[n] vocamus, et septem-
trionale litus et omnes in eo insulas tenent. At[o] litus au-
strale Sclavi et Aisti et aliae diversae[p] incolunt nationes;
inter quos vel praecipui sunt, quibus tunc a rege bellum
inferebatur, Welatabi[q]. Quos ille una tantum et quam per
se gesserat expeditione ita contudit[r] ac domuit, ut ulterius
imperata facere minime rennuendum iudicarent.

13.** Maximum omnium quae ab illo gesta sunt bel-
lorum praeter Saxonicum[s] huic bello successit, illud vide-
licet quod contra Avares[t] sive[u] Hunos[v] susceptum est. Quod 791.
ille et animosius quam cetera et longe maiori apparatu
administravit. Unam tamen per se in Pannoniam — nam
hanc provintiam ea gens tum incolebat — expeditionem
fecit, cetera filio suo Pippino ac praefectis provintiarum,
comitibus etiam[w] atque legatis perficienda commisit. Quod
cum ab his strenuissime fuisset administratum, octavo tandem
anno[x] conpletum est. Quot[y] proelia in eo gesta, quantum

*) *Wal.* c. 13: Quomodo Wilzi subiugati sunt.

**) *Wal.* c. 14: Superbia Hunorum, qua instancia perdomita sit, et de Erichi vel Geroldi ducum decessu.

a) nullo *B* 1, *et ita vel* nulli *ceteri B*. b) *ita A* 1. *B* 1; adsentiri *A* 2. 5. *C* 1. 2. c) *deest C* 2. d) Wilci *A* 2. 3; Wilti *A* 5; Uulzi *B* 2; Uullzi *C* 2. e) elocutione *C* 2. f) Welletabi *A* 2; Velatabi *A* 5. g) auxiliores *corr.* auxiliares *A* 2; auxiliatores *A* 5. *C* 1. 2. *I.*; auxiares *B* 1. h) Abatri:tas *A* 2. i) lacescebant *A* 1. *C* 1 *P. I.* k) quidem *A* 1. 2. l) Tani *A* 2. m) Suesones *A* 1; Suessones *A* 3. n) Nortmannos *A* 1. 2. *C* 1 *hoc loco. P;* Nordusmannos *C* 2. o) Ad *B* 1. 2, *corr.* At *A* 2. p) *deest C* 2. q) Welathabi *A* 1; Weletabi *corr.* Welletabi *A* 2; Wellatabi *C* 2. r) contulit *A* 1. 3. *C* 2; contrivit *A* 2. s) Saxonica *A* 2; Saxorum *C* 2. t) Auros *B* 1; Avaros *B* 2. u) vel *A* 1. *C* 1? *P. I.* v) Unos *B* 1. w) *deest A* 2. x) *deest C* 2. y) Quod *A* 1. *B* 1. *C* 2. *P.*

sanguinis effusum sit, testatur vacua omni habitatore Pannonia et locus in quo regia kagani[a] erat ita desertus, ut ne[b] vestigium quidem in eo humanae habitationis appareat. Tota in hoc[c] bello Hunorum[d] nobilitas periit, tota gloria decidit. Omnis pecunia[e] et congesti ex longo tempore thesauri direpti sunt. Neque ullum bellum contra Francos exortum humana potest memoria recordari[f], quo illi magis ditati et opibus aucti sint[g]. Quippe cum usque in id temporis poene pauperes viderentur, tantum auri et argenti in regia repertum, tot spolia pretiosa in proeliis sublata, ut merito credi possit, hoc Francos Hunis iuste eripuisse, quod Huni prius aliis gentibus iniuste eripuerunt. Duo tantum
799. ex proceribus Francorum eo bello perierunt: Ericus[h] dux Foroiulanus[i] in Liburnia iuxta Tharsaticam[k.1] maritimam civitatem insidiis oppidanorum[l] interceptus[m], et Geroldus[n] Baioariae[o] praefectus in Pannonia, cum contra Hunos proeliaturus aciem strueret[p], incertum a quo, cum duobus tantum, qui eum obequitantem ac singulos hortantem comitabantur, interfectus est. Ceterum incruentum poene Francis hoc bellum fuit et prosperrimum exitum habuit, tametsi diutius sui[q] magnitudine traheretur. Post[r] quod et Saxoni-
803. cum suae prolixitati convenientem finem accepit. Boemanicum[s] quoque et Linonicum[t], quae postea exorta sunt, diu durare non potuerunt. Quorum utrumque ductu Karoli iunioris celeri fine completum est.

808. 14.* Ultimum[u] contra Nordmannos qui Dani vocantur, primo pyraticam[v] exercentes, deinde maiori[w] classe littora Galliae atque Germaniae vastantes, bellum susceptum est. Quorum rex Godofridus[x] adeo vana spe inflatus erat, ut sibi totius Germaniae promitteret potestatem. Frisiam quoque atque[y] Saxoniam haud aliter atque suas provintias aestimabat[z]. Iam Abodritos[a], vicinos suos, in suam ditionem redegerat, iam eos sibi vectigales fecerat. Iactabat etiam, se

*) *Wal. c.* 15: Bellum contra Nordmannos qua occasione susceptum [sit *add. Hann.*] et sopitum.

a) cagani *A* 2; kaga *C* 2; pagani *B* 2. b) nec *A* 1. c) *dees* *B* 1. d) horum *C* 2, *corr.* Honorum *B* 1; Honorum *A* 2. e) peccunia *A* 1. *P.* f) recitare *C* 2. g) sunt *corr.* sint *A* 1; sunt *B* 1. 2. h) Oelricus *A* 1; Hericus *A* 2; Herecus *C* 2; Aericus *A* 4 *P.* i) Foroiulianus *A* 2. 5; Foriiulianus *B* 1. k) Thrarsaticam *A* 1; Thrasaticam *corr.* Tharas. *B* 1; Trasaticam *corr.* Tars. *C* 2. l) oppidariorum *B* 1. 2. m) intercoeptus *A* 1. 2. *P.* n) Gerulus *post corr.* Geruldus *A* 2; Giraldus *A* 3. o) Baiocariae *C* 2. p) instrueret *A* 1. 4. *P.* q) *deest* *C* 2; m. s. *A* 1. *P.* r) *hoc loco P. et I. cap.* 14. *incipiunt.* s) *hic in editionibus prioribus cap.* 14. *incipit.* — Boematicum *A* 2. t) Liconicum *C* 2. u) *nov. cap. inc* *B* 1. v) pir. *A* 2. *C* 2. w) maiore *A* 1. *P.* x) Godefridus *A* 1. *P* y) *deest* *B* 1; et *A* 2. z) exist. *A* 2. a) Abodricos *A* 1; Obodritos *C* 2.

1) *[Tersato, prope Fiume; Cf. Ann. Laur. mai. a.* 799*]*.

brevi Aquasgrani, ubi regis comitatus erat, cum maximis copiis adventurum. Nec dictis eius, quamvis vanissimis, omnino fides abnuebatur, quin potius putaretur tale aliquid inchoaturus, nisi festinata fuisset morte praeventus. Nam a proprio satellite interfectus, et suae vitae et belli a[a] se inchoati finem acceleravit.

15.* Haec sunt bella, quae rex potentissimus per annos 47 — tot enim annis regnaverat[1] — in diversis terrarum partibus summa prudentia atque felicitate gessit. Quibus regnum Francorum, quod post patrem Pippinum magnum quidem et forte susceperat, ita nobiliter ampliavit, ut poene duplum *illi* adiecerit. Nam cum prius non amplius quam ea pars Galliae, quae inter Rhenum[b] et Ligerem[c] oceanumque ac mare Balearicum iacet, et pars Germaniae, quae inter Saxoniam et Danubium Rhenumque ac Salam fluvium, qui Thuringos[d] et Sorabos dividit, posita[e], a Francis qui orientales dicuntur incolitur, et praeter haec Alamanni atque Baioarii ad[f] regni Francorum potestatem pertinerent: ipse per bella memorata primo Aquitaniam[g] et Wasconiam[h] totumque Pyrinei[i] montis iugum et usque ad Hiberum amnem, qui apud Navarros ortus et fertilissimos Hispaniae agros secans, sub Dertosae[k] civitatis moenia[l] Balearico mari miscetur; deinde Italiam totam, quae ab Augusta[m] Praetoria usque in Calabriam inferiorem, in qua Grecorum ac Beneventanorum constat esse confinia, decies centum et eo amplius passuum milibus longitudine porrigitur[2]; tum Saxoniam, quae quidem Germaniae pars non modica est, et eius quae a Francis incolitur duplum in lato habere putatur, cum ei longitudine possit esse consimilis; post quam utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam[n], Histriam quoque et Liburniam atque Dalmaciam[o], exceptis[p] maritimis civitatibus, quas ob amicitiam et iunctum cum eo foedus Constantinopolitanum imperatorem habere permisit; deinde omnes barbaras ac feras nationes, quae inter Rhenum ac Visulam[3] fluvios oceanumque ac Danubium positae, lingua quidem poene similes, moribus

*) *Wal. c.* 16: Quantum Karolus regno Francorum suo labore adiecerit.

a) a se *des. A* 1. b) Hrenum *A* 2; Renum *C* 2, *et ita post.* c) *ita A* 2. *B* 1. *C* 2; Ligerim *A* 1. *C* 1. d) Turingos *A* 1. *C* 2. *P* e) postea *A* 1. 3. f) ad r. *des. C* 2, *ubi* Fr. B. p. g) Equit. *B* 1. h) Guasconiam *A* 3. i) Pirinei *A* 1; Pyrenei *A* 2. *C* 1. 2. k) Tortose *A* 3. l) moenibus *A* 5. *C* 1. 2. m) Angusta *A* 1. *C* 2. n) Datiam *A* 1. *P.* o) Dalmatiam *A* 1. 2. *P.* p) exc. m. c q. ob. a. *des. B* 1.

1) *Annis* 768. *et* 814. *integris annumeratis anni* 47 *efficiuntur. IA.*
2) *Haec ex Plinii H. N. III*, 5. 6. *hausit. WATT.* 3) *Weichsel.*

vero atque habitu valde dissimiles, Germaniam incolunt, ita perdomuit, ut eas tributarias efficeret; inter quas fere praecipuae sunt Welatabi, Sorabi, Abodriti, Boemani[a] — cum his namque bello conflixit —; ceteras, quarum multo maior est numerus, in deditionem suscepit.

16.* Auxit etiam gloriam regni sui quibusdam regibus ac gentibus per amicitiam[b] sibi conciliatis. Adeo namque Hadefonsum[c] Galleciae[d] atque Asturicae[e] regem sibi societate devinxit, ut is[f], cum ad eum vel litteras vel legatos mitteret, non aliter se apud[g] illum quam proprium suum appellari iuberet. Scotorum[h] quoque reges sic habuit ad suam voluntatem per munificentiam inclinatos[i], ut eum numquam aliter nisi dominum seque subditos et servos eius pronuntiarent. Extant epistolae ab eis ad illum missae, quibus huiusmodi affectus[k] eorum erga illum indicatur. Cum Aaron[1] rege Persarum, qui excepta India totum poene tenebat orientem, talem habuit in amicitia concordiam, ut is[l] gratiam eius omnium qui in toto orbe terrarum erant regum ac principum amicitiae praeponeret solumque illum honore ac munificentia sibi colendum iudicaret; ac proinde, cum legati eius, quos cum donariis ad sacratissimum domini ac Salvatoris nostri sepulchrum locumque resurrectionis miserat, ad eum venissent et ei domini sui voluntatem indicassent, non solum quae petebantur fieri permisit, sed etiam sacrum illum et salutarem locum, ut illius potestati adscriberetur, concessit; et revertentibus legatis suos adiungens, inter vestes et aromata et ceteras orientalium terrarum opes ingentia illi dona direxit, cum ei ante paucos annos eum, quem tunc solum habebat, roganti mitteret elefantum[m.2]. Imperatores etiam Constantinopolitani Niciforus[n], Michahel[o] et Leo ultro amicitiam et[p] societatem eius expetentes, conplures[q] ad eum misere legatos. Cum quibus tamen propter susceptum a se imperatoris nomen et ob hoc [eis[r]], quasi qui imperium eis eripere vellet[s], valde suspectum, foedus firmissimum statuit, ut nulla inter partes cuiuslibet scandali remaneret occasio.

*) *Wal. c.* 17: Quomodo exterarum gencium societatem et acquirere studuerit et servare.

a) Boemanni *A* 1. *P*. b) sibi per a. *A* 1. c) Ahdef. *B* 1; Adef. *A* 3; Adelf. *A* 4; Hasdestinum *A* 5; — aeque *add.* *A* 2. d) Gallaecie *B* 1; Galletiae *C* 2; Gallitiae *A* 1. *P*.; Galliciae *A* 2; Galatiae *B* 2. e) Asturiae *A* 3; Austrice *B* 1; Austuricae *corr.* Astur. *A* 2. f) *deest* *B* 1; his *B* 2. *P*., *corr.* is *A* 1. 2. g) apud illum *des.* *B* 2. h) Scottorum *A* 2. *B* 2. *C* 1. 2. i) subditos *A* 2. k) effectus *B* 2. 3. l) his *A* 1. 3. *C* 2, *corr.* is *A* 2. m) elephantum *A* 2; elefantem *C* 2. n) Nicifuorus *B* 1; Nuciforus *A* 1. o) Michael *A* 1. 2. *P*.; Machahel *C* 2. p) ac *A* 1. *P*. q) cum plures *A* 1; c. ad e. m. l. *des.* *A* 2. r) *deest* *A* 2. *C*; *erasum* *A* 1; ei *B* 2. s) voluisset *A* 2.

1) *Harun al Raschid.* 2) *V. Ann. Laur. mai. a.* 802.

Erat enim semper Romanis et Grecis Francorum[a] suspecta potentia. Unde et illud Grecum extat proverbium[b]: TON ΦPANKON ΦIΛON EXIC, ΓITONA[c] OYK EXIC.

17.* Qui cum tantus in ampliando regno et subigendis exteris nationibus existeret et in eiusmodi occupationibus assidue versaretur, opera tamen plurima ad regni decorem et commoditatem pertinentia diversis in[d] locis inchoavit, quaedam etiam consummavit. Inter quae praecipua [fere[e]] non inmerito videri possunt basilica[f] sanctae Dei genitricis[g] Aquisgrani[h] *opere mirabili constructa* et pons apud Mogontiacum in Rheno quingentorum passuum longitudinis — [nam[i]] tanta est ibi fluminis latitudo —; qui tamen uno antequam decederet anno incendio conflagravit, nec refici potuit propter festinatum illius decessum, quamquam in ea meditatione esset, ut pro ligneo lapideum restitueret. Inchoavit et palatia operis egregii, unum haud longe a Mogontiaco[i*] civitate, iuxta villam cui[k] vocabulum est Ingilenheim[l], alterum Noviomagi super Vahalem[m] fluvium, qui Batavorum insulam a parte meridiana praeterfluit. Praecipue tamen aedes sacras[1] ubicumque in toto regno suo vetustate conlapsas conperit, pontificibus et patribus ad quorum curam pertinebant, ut restaurarentur, imperavit, adhibens curam per legatos, ut imperata perficerent[2]. Molitus est et classem contra bellum Nordmannicum[n], aedificatis ad hoc navibus iuxta flumina, quae et de[o] Gallia et de Germania septemtrionalem influunt oceanum; et quia Nordmanni[p] Gallicum litus atque Germanicum assidua infestatione vastabant, per omnes portus et ostia[q] fluminum, qua[r] naves recipi posse videbantur, stationibus et excubiis dispositis, ne qua hostis exire potuisset, tali munitione[s] prohibuit. Fecit idem a parte meridiana in littore provintiae Narbonensis ac Septimaniae, toto etiam Italiae littore usque Romam contra Mauros nuper pyraticam exercere adgressos; ac per hoc nullo gravi damno vel Italia[t]

*) *Wal. c.* 18: Quibus in locis mira opera ad decorem vel munimen regni sui molitus sit.

a) *deest C* 2. b) Francum amicum habeas vicinum non habeas *ins. C* 2. c) Γ. O. E. *des. B* 1; ΓITON C 2; EXICTI TONΛOY KEXIC *A* 2. d) *deest A* 2. e) *ita A* 1; *deest A* 2. 3. 4. *C*; fore *B* 1. f) *in hac voce desinit codex A* 3. g) g. Mariae *A* 1. h) Aquis m. o. *A* 1. i) *deest B.* i*) Magontiaco *A* 5; Magontiam *B* 1. k) cuius *A* 1. *P.* l) Engilenheim *A* 1. *P.*; Ingilenhem *A* 2. m) Wahalem *C* 2. n) Nordomannicum *A* 1. 2; Nordmannicum *hic, et per totum opus* Nordmanni *etc. scribendum esse videtur. P.* o) *deest C* 2. p) Nortmanni *A* 1; Nordomanni *B* 1. *C* 2. q) hostia *A* 1. C 2. *P.* r) qui *A* 1. 2. *P.* s) muratione *A* 2. t) a M. It. *A* 2. *C* 1. 2. *I.*

1) *Cf. Suet. Aug. c.* 30: Aedes sacras vetustate collapsas ... refecit.
2) *Cf. Capitulare ad Salz a.* 804, 2. 1. *et Capit. Aquisgranense a.* 807. *c.* 7.

a Mauris, vel Gallia atque Germania a Nordmannis[a] diebus suis adfecta est, praeter quod Centumcellae[1] civitas Etruriae per proditionem a Mauris capta atque vastata est et in Frisia quaedam insulae Germanico littori contiguae a Nordmannis[b] depraedatae sunt.

18.* Talem[2] eum in tuendo et ampliando simulque ornando regno fuisse constat. Cuius animi dotes et summam in qualicumque et prospero et adverso eventu[c] constantiam ceteraque[d] ad interiorem atque domesticam vitam pertinentia iam abhinc[e] dicere exordiar.

Post[f] mortem patris cum fratre regnum partitus, tanta patientia[g] simultates et invidiam eius tulit, ut omnibus[h] mirum videretur, quod ne[i] ad iracundiam quidem ab eo provocari potuisset. Deinde cum matris hortatu filiam Desiderii regis Langobardorum[3] duxisset uxorem, incertum qua de causa post annum eam repudiavit, et Hildigardem[k], de gente Suaborum[l] praecipuae nobilitatis feminam, in matrimonium accepit[4]; de qua tres filios, Karolum[m] videlicet[n], Pippinum et Hludoicum[o], totidemque filias, Hruodtrudem[p] et Berhtam[q] et Gislam[r,5], genuit. Habuit[s] et alias tres filias, Theoderadam[t] et Hiltrudem et Hruodhaidem[u], duas de Fastrada[v] uxore, quae de orientalium Francorum, Germanorum videlicet, gente erat**, tertiam de concubina quadam, cuius nomen modo memoriae non occurrit. Defuncta Fastrada[6], Liutgardam[w] Alamannam duxit[7], de qua nihil[x] liberorum tulit. Post cuius[y] mortem tres*** habuit concubinas, Gersuindam Saxonici generis,

*) *Wal. c.* 19: Repetitio de domestica eius vita, et quas uxores vel concubinas, quosque ex eis filios vel filias habuerit et quomodo eos instituerit, et de matre eius atque sorore.

**) Mogunciae apud Sanctum Albanum sepulta *add. B* 4* *(cod. Hann.)*.

***) quatuor habuit concubinas, Madelgardam[z] scilicet, quae peperit ei filiam nomine Ruothildam[a] *etc. C.*

a) Nordomannis *A* 1. *B* 1, *et ita mox.* b) Nordomannis *h. l. etiam A* 2. c) mirari liceat *in codice A* 1. *eadem manu lineae superimpositum.* d) *hic incipit codex B* 1*; Cetera quae *B* 1. 1* e) hinc *A* 2, *corr.* abhinc *A* 1. f) *novum cap. indicat B* 1. g) sapientia *A* 1. h) in o. *A* 2. i) nec *B* 1*. 2. k) Hildeg. *A* 1. *P.*; Hildag. *A* 5; Ildig. *C* 2. l) *ita A* 2. *B* 1. 2; Suahorum *C* 1. 2; Suavorum *A* 1. *P.* m) Karolo *C* 2. n) v. et *A* 1. 2. *C* 1? *P. I.* o) Hludowicum *A* 2. *B* 1*. 2; Ludowicum *A* 1; Hloduwicum *A* 5; Luduicum *C* 2. p) *ita A* 2. *B* 1; Hruodrudem *A* 1. *P.*; Hrotrudem *C* 1; Rhotrudam *C* 2; Hroadtrudem *A* 5; Hruadrudem *B* 1*. 2. q) Bertham *A* 1. *P.*; Perethtam *A* 2; Bertam *A* 5. *C* 2 r) Giselam *B* 2; Gisalam *B* 1*. s) Habuitque *A* 2. t) Theodoradam *B* 2. *C* 2; Theodradam *A* 2. u) Ruodhaidem *A* 1. *P.*; Ruodhadem *A* 2; Ruadhaidem *B* 1*. 2; Rothaidem *C* 2. v) Fastrara *A* 2. w) Liudgardam *A* 1. *P.*; Leutgardem *B* 1; Leodgardam *A* 2. x) liberum nihil *A* 1. y) eius *A* 1. z) Madalg. *C* 2. a) Rothildam *C* 2

1) *Civitа̀ Vecchia.* 2) *Cf. Suet. Aug. c.* 61: Quoniam, qualis in imperiis ... fuerit, exposui, referam nunc interiorem ac familiarem eius vitam. 3) *[De cuius nomine non satis constat; cf. Abel p.* 66*; SS. R. Lang. p.* 223 *n.].* 4) *Obiit a.* 783. 5) *[De qua cf. Falk, 'Forschungen' XV, p.* 656*].* 6) *A.* 794. 7) *Obiit a.* 800.

de qua ei[a] filia nomine[a*] Adaltrud[b] nata est, et Reginam, quae ei Drogonem et Hugum genuit, et Adallindem[b*], ex qua Theodericum[c] procreavit. Mater quoque eius Berthrada[d] in magno apud eum honore consenuit. Colebat enim eam cum summa[e] reverentia, ita ut nulla umquam invicem sit exorta discordia, praeter in divortio filiae Desiderii regis, quam illa suadente acceperat. Decessit[f] tandem[1] post mortem Hildigardae[g], cum iam tres nepotes suos totidemque neptes in filii domo vidisset. Quam ille in eadem basilica qua pater situs est, apud Sanctum Dionisium, magno cum honore fecit humari. Erat ei unica soror nomine Gisla, a puellaribus annis religiosae conversationi mancipata; quam similiter ut matrem magna coluit pietate. Quae etiam paucis ante obitum illius annis in eo quo[h] conversata est monasterio[2] decessit.

19. Liberos suos ita censuit instituendos, ut tam filii quam filiae[i] primo liberalibus studiis, quibus et ipse operam dabat, erudirentur. Tum filios, cum primum aetas patiebatur, more Francorum equitare, armis ac venatibus[k] exerceri fecit, filias[3] vero lanificio adsuescere coloque ac[l] fuso, ne per otium torperent, operam impendere atque ad omnem honestatem erudiri iussit. Ex* his omnibus duos tantum filios et unam filiam, priusquam moreretur[m], amisit, Karolum[4], qui maior natu erat, et Pippinum[5], quem regem Italiae praefecerat, et Hruodthrudem[n.6], quae filiarum eius primogenita et a Constantino Grecorum imperatore desponsata erat[7]. Quorum Pippinus unum[o] filium suum Bernhardum, filias autem quinque, Adalhaidem[p], Atulam[q], Gundradam[r], Berthaidem ac Theoderadam[s], superstites reliquit[t]. In quibus rex pietatis suae praecipuum documentum ostendit, cum, filio defuncto, nepotem patri succedere et neptes inter filias

*) *Wal. c.* 20: Qui de filiis suis ante mortem ipsius obierint, et qua filium ac filias Pippini filii sui pietate nutrierit, et quam curam filiorum ac filiarum suarum habuerit.

a) illi *C* 1. 2. a*) nomen *A* 1. *B* 1; nom̄ *in archetypo fuisse videtur.* b) Adatrud *B* 1*; Adalthrud *C* 1; Adatrhud *A* 5. b*) Adallinda *C* 2; Adallindam *B* 1*; Adaltrudem *B* 1. c) Theodricum *A* 1. 2. *P.*; Teodoricum *C* 2. d) Bertrada *A* 2. *C* 2. e) magna *A* 2. f) Decessitque *C* 1. 2. *I.* g) Hildegarde *A* 1 *C* 2. *P.*; Hildegharde *A* 5. h) ubi *C* 2. i) nepotes *C* 4. k) venationibus *B* 1; venatis *A* 2. l) et *A* 2. m) moriretur *B* 1. 1*. 3, *sec. manu corr.* moreretur *A* 1 n) Hruodrudem *A* 1. *P.*; Hrodtrudem *A* 5; Hruodthrudem *C* 1; Rottrudam *C* 2. o) unicum *B* 1*. 2. p) Adalhaidam *A* 2. q) Atalam *C* 2. r) Gundratam *B* 1*. 2; Gontradam *A* 1; Gondradam *C* 2. s) Theodradam *A* 2; Teoderadam *C* 2 t) reliquid *A* 1. *B* 1.

1) *A.* 783. 2) *Cala dioec. Parisiensis. IA.* 3) *Cf. Suet. Aug. c.* 64: Filiam et neptes ita instituit, ut etiam lanificio assuefaceret. 4) *Obiit a.* 811. 5) *Obiit a.* 810. 6) *Obiit eodem anno* 810. 7) *V. Ann. Lauresh. et Mosell. a.* 781.

suas educari fecisset. Mortes filiorum ac filiae pro magnanimitate, qua[a] excellebat, minus[b] patienter tulit[1], pietate videlicet, qua non minus insignis[c] erat, conpulsus ad lacrimas.
796. Nuntiato etiam sibi Adriani[d] Romani[e] pontificis obitu, quem[f] in amicis praecipuum habebat, sic flevit[g], acsi fratrem aut filium amisisset karissimum. Erat enim in amicitiis optime temperatus, ut eas et facile admitteret[2] et constantissime retineret, colebatque sanctissime quoscumque hac[h] adfinitate sibi[i] coniunxerat. Filiorum ac filiarum tantam[k] in educando curam habuit, ut numquam domi positus sine ipsis caenaret[3], numquam iter sine illis[l] faceret[m]; adequitabant ei filii, filiae vero pone[n] sequebantur, quarum agmen[o] extremum ex satellitum numero ad hoc ordinati tuebantur. Quae cum pulcherrimae essent et ab eo plurimum diligerentur, mirum dictu, quod nullam earum cuiquam aut suorum aut exterorum nuptum dare voluit; sed omnes secum usque ad obitum suum in domo sua retinuit[p], dicens, se earum contubernio carere non posse. Ac* propter hoc, licet alias felix, adversae fortunae malignitatem expertus est. Quod tamen ita dissimulavit, acsi de eis nulla umquam alicuius probri suspicio exorta vel fama dispersa fuisset[4].

20.** Erat ei filius nomine Pippinus ex concubina[5] editus, cuius inter ceteros mentionem[q] facere distuli, facie quidem pulcher, sed gibbo deformis. Is, cum pater, bello[r] contra Hunos suscepto, in Baioaria hiemaret, aegritudine simulata, cum quibusdam e primoribus Francorum, qui eum
792. vana regni promissione inlexerant, adversus patrem coniuravit. Quem post fraudem detectam et damnationem[s] coniuratorum detonsum in coenobio[t] Prumia religiosae vitae

*) Ac — fuisset *om.* *C* 1. 2.
**) *Wal.* c. 21: De duabus coniuracionibus contra eum factis, celeriter et iuste terminatis.

a) quae *B* 1; que iud *C* 2. b) nimis *A* 1. *P*. c) non minor erat *A* 1. d) Hadriani *B* 1. *C* 1. *1*. e) *deest* *C* 2. f) quemque *C* 2. g) flevit ut filium aut si fratrem am. car. *A* 1. *P*. h) ac *B* 1. 1*. 2. i) *deest* *B* 1. *C* 2. k) tantum *A* 1. 2. *B*. *C* 2, *quod in archetypo fuisse videtur*. l) ipsis *A* 2. *C* 2. m) ageret *A* 1; faciebat *B* 1*. 2. n) poene *C* 2; paene *B* 1*; *P. ex recent. codd. vel typorum errore* pene. o) agmen et sat. *C* 2. p) retenuit *C* 1; rennuit *B* 1. q) f. m. *A* 1. *P*. r) bellum .. suscepit *A* 1. s) c. d. *A* 2. *C* 1. 2. t) coenobium *B* 1; cenubii *B* 1*. 2.

1) *Cf. Suet. Aug. c.* 65: Aliquanto autem patientius mortem quam dedecora suorum tulit. 2) *Cf. ibid. c.* 66: Amicitias neque facile admisit et constantissime retinuit. 3) *Cf. ibid. c.* 64: Neque coenavit una, nisi ut in imo lecto assiderent (nepotes) neque iter fecit, nisi ut vehiculo anteirent aut circa adequitarent. 4) *Hruothrudem Hludowicum abbatem S. Dionysii, Bertham Angilberto filios genuisse, constat.* 5) *Himildruda; v. Ann. Lauriss. min., SS. I, p.* 119.

iamque volentem vacare permisit. Facta est et[a] alia prius 785/6. contra eum in Germania valida coniuratio. Cuius auctores[1] partim luminibus orbati, partim membris incolomes, omnes tamen exilio deportati sunt; neque ullus ex eis est interfectus nisi tres tantum; qui cum se, ne comprehenderentur, strictis gladiis defenderent, aliquos etiam occidissent, quia aliter coerceri non poterant, interempti sunt. Harum tamen coniurationum Fastradae reginae crudelitas causa et origo extitisse creditur; et idcirco in ambabus contra regem conspiratum est, quia[b] uxoris crudelitati[c] consentiens a suae naturae benignitate ac solita mansuetudine inmaniter exorbitasse videbatur. Ceterum[d] per omne vitae suae tempus ita cum summo omnium amore atque favore et domi et foris conversatus est, ut numquam ei vel minima iniustae crudelitatis[e] nota a quoquam fuisset obiecta.

21. Amabat peregrinos et in eis suscipiendis magnam habebat curam, adeo ut[f] eorum multitudo non solum palatio, verum etiam regno non inmerito videretur onerosa. Ipse tamen prae magnitudine animi huiuscemodi pondere minime gravabatur, cum etiam ingentia incommoda laude liberalitatis ac bonae famae mercede conpensaret.

22.* Corpore[2] fuit amplo atque robusto, statura eminenti, quae tamen iustam non excederet[g] — nam septem suorum pedum proceritatem eius constat habuisse mensuram —, apice capitis rotundo, oculis praegrandibus ac vegetis, naso paululum mediocritatem[h] excedenti, canitie pulchra[3], facie laeta et hilari. Unde formae auctoritas ac dignitas tam stanti quam sedenti plurima adquirebatur; quamquam cervix obesa et brevior[4] venterque[i] proiectior[5] videretur, tamen haec ceterorum membrorum celabat aequalitas[6]. Incessu firmo totaque[k] corporis habitudine virili; voce clara quidem, sed quae minus corporis formae conveniret; valitudine prospera[7], praeter quod antequam decederet per

*) *Wal. c.* 22: De habitudine corporis sui.

a) *deest C*2. b) *deest B* 1. c) crudelitate *B* 1. 1*. 2. d) *sequentia in editionibus prioribus c.* 21. *adiiciuntur.* e) severitatis *A* 5. *C* 1. 2. f) plerumque *add. A* 1. *P.* g) mensuram *add. A* 2, qui t. iustum n. e modum *C* 1. 2. h) in mediocritatem *A* 1. i) que *deest B* 1. k) que — quae minus *des. C* 2.

1) *Quorum princeps Hardradus dicitur.* 2) *Cf. Suet. Tib. c.* 68: Corpore fuit amplo atque robusto, statura eminenti quae iustam excederet; *Calig. c.* 50: Statura fuit eminenti. 3) *Cf. Suet. Claud. c.* 30: Auctoritas dignitasque formae non defuit vel stanti vel sedenti ... nam ... erat et specie et canitie pulchra. 4) *Suet. Neron. c.* 51: cervice obesa, ventre proiecto. 5) *Suet. Tit. c.* 3: ventre paullo proiectiore. 6) *Cf. Suet. Aug. c.* 79: staturam brevem ... sed quae ... aequitate membrorum occuleretur. 7) *Cf. Suet. Claud. c.* 31: Valetudine ... perprospera usus est.

quatuor annos crebro febribus corripiebatur, ad extremum etiam uno pede claudicaret[1]. Et tunc quidem plura suo arbitratu quam medicorum consilio faciebat, quos poene exosos habebat, quod ei in cibis assa, quibus assuetus[a] erat, dimittere et elixis adsuescere suadebant. Exercebatur* assidue equitando[2] ac venando; quod illi[b] gentilicium erat, quia vix ulla in terris natio invenitur, quae in hac arte[c] Francis possit aequari. Delectabatur etiam vaporibus aquarum naturaliter calentium, frequenti natatu corpus exercens; cuius adeo peritus fuit, ut nullus ei iuste valeat anteferri. Ob hoc etiam Aquisgrani regiam extruxit ibique extremis vitae annis usque ad obitum[d] perpetim habitavit. Et[e] non solum filios ad balneum[f], verum optimates et amicos, aliquando etiam satellitum et custodum corporis turbam[3] invitavit, ita ut nonnumquam centum vel eo amplius homines una lavarentur.

23.** Vestitu[4] patrio, id est Francico[g.5], utebatur. Ad corpus camisam[h.6] lineam; et feminalibus[7] lineis induebatur; deinde tunicam, quae limbo serico ambiebatur, et tibialia; tunc[i] fasciolis crura et pedes calciamentis[k] constringebat; et ex pellibus [lutrinis[l.***] et murinis†][8] thorace†† confecto humeros[m] ac pectus hieme muniebat; sago††† veneto[n.*†] amictus et gladio semper accinctus, cuius capulus ac balteus aut aureus aut argenteus erat. Aliquoties[o] et gemmato ense utebatur; quod tamen nonnisi in praecipuis festivitatibus vel si quando exterarum gentium legati venissent. Peregrina vero indumenta, quamvis pulcherrima, respuebat, nec umquam eis indui patiebatur, ex-

*) *Wal. c.* 23: Quibus exercitamentis (*cod. Hann.*: exercitacionibus) praecipue sit Karolus delectatus.
**) *Wal. c.* 24: Quibus indumentis uti solitus sit.
***) *Gl. cod. St.*: id est beverinis. †) *Gl. cod. St.*: id est grisiis.
††) *Gl. cod. St.*: id est pellicio. †††) *Gl. cod. St.*: id est sanno.
*†) *Gl. cod. St.*: id est purpureo vel conchiliato.

a) a. e. d. et e. *des. B* 1. b) ei *A*1. c) ac parte *C* 2. d) o. vitae *A* 2. e) Et — invitavit *des. C*2. f) balneos v. et *A* 2. g) Francisco *A*1. 2; Frantia *B* 1*. 2. h) camisiam *A* 2. 5. *B* 2; camisia linea *A*4. i) tum *C*2; tibialia cum fasciolis crura et *A*1. k) caltiamentis *A*1. *P.* l) *des. A* 2. *B*; et murinis *des. C*1. 2. m) umeros *B* 1. 1*. 3. n) venetico *C*2. o) Aliquociens *A* 2. *B* 1. *C*2.

1) *Cf. Suet. Aug. c.* 80: crure sinistro non perinde valebat, ut saepe etiam inde claudicaret. 2) *Suet. Tit. c.* 3: peritissimus equitandi. 3) *Cf. Suet. Tit. c.* 8: nonnumquam in thermis suis admissa plebe lavit. 4) *Cf Suet. Calig. c.* 52: Vestitu . . . neque patrio neque civili . . . usus est. 5) *Cf. Monachum Sangallensem de gestis Karoli I,* 34. 6) *Gallice* chemise. 7) *Suet. Aug. c.* 82: Hieme . . . et feminalibus et tibialibus muniebatur. 8) *Pellibus ermineae vel zibelinae.*

cepto quod Romae semel Adriano[a] pontifice petente, et iterum Leone successore eius supplicante, longa* tunica et chlamide[b,**] amictus, calceis*** quoque Romano more[c] formatis induebatur. In festivitatibus veste auro texta et calciamentis gemmatis et fibula aurea sagum† adstringente, diademate†† quoque ex auro et gemmis ornatus incedebat. Aliis autem diebus habitus eius parum a communi ac[d] plebeio abhorrebat.

24.††† In cibo[1] et potu temperans, sed in potu temperantior, quippe qui[e] ebrietatem in qualicumque homine, nedum in se ac[f] suis, plurimum abhominabatur[g]. Cibo[h] enim non adeo abstinere poterat[i], ut saepe quereretur, noxia corpori suo esse ieiunia. Convivabatur[2] rarissime, et hoc praecipuis tantum festivitatibus, tunc tamen cum magno hominum numero. Caena[3] cotidiana quaternis tantum ferculis praebebatur, praeter assam, quam venatores veribus inferre solebant, qua ille libentius quam ullo alio cibo vescebatur. Inter caenandum aut aliquod acroama[4] aut lectorem audiebat. Legebantur ei historiae et antiquorum res[k] gestae. Delectabatur et libris sancti Augustini[l], praecipueque his qui[m] De civitate Dei praetitulati sunt. Vini[5] et omnis potus adeo parcus[n] in bibendo erat, ut super caenam raro plus quam ter biberet. Aestate post[6] cibum meridianum pomorum aliquid sumens ac semel bibens, depositis vestibus et calciamentis, velut[o] noctu solitus erat, duabus aut[p] tribus horis quiescebat. Noctibus[7] sic dormiebat,

*) *Gl. cod. St.*: id est toga quam nos albam dicimus.
**) *Gl. cod. St.*: id est manto vel mantello.
***) *Gl. cod. St.*: id est sandaliis.
†) *Gl. cod. St.*: id est clamidem sive trabeam, quae vestis quadrangula est.
††) *Gl. cod. St.*: id est corona, cuius ansa superior diadema dicitur.
†††) *Wal. c.* 25: Cibi ac potus et dormicionis quod temperamentum (*cod. Hann.*: quam temperanciam) tenuerit, et quid agere solitus sit inter vescendum.

a) Hadriano *B* 1. *C* 1. b) clam. *A* 1. 2. *C* 2 *P.* c) opere *A* 1. d) et *A* 1. *P.* e) quia *A* 2. f) aut *C* 2. g) abominabatur *B* 1*. 2. *C* 1. h) Cibum *C* 2. i) potuit *A* 2. k) reges *corr.* regum *B* 1*; regum gesta *A* 4; reges geste *B* 1. *C* 2; rei gesta *B* 2. l) Agustini *A* 2. *B* 1*. m) quae *A* 1. n) temperatus e. in b. *A* 5. o) ut *A* 1. p) ac *C* 2.

1) *Suet. Aug. c.* 76: Cibi minimi erat. 2) *Ibid. c.* 74: Convivabatur et assidue ... non sine magno ordinum hominumque delectu. 3) *Ibid.*: Coenam ternis ferculis aut, cum abundantissime, senis praebebat. 4) *Ibid. c.* 74: et aut acroamata et histriones . . . interponebat. 5) *Ibid. c.* 77: Vini quoque natura parcissimus erat. Non amplius ter bibere eum solitum super coenam ... Nepos tradit. 6) *Ibid. c.* 78: Post cibum meridianum ita ut vestitus calceatusque erat ... paulisper quiescebat. 7) *Ibid.*: non amplius ... quam septem horas dormiebat, ac ne eas quidem continuas, sed ut in illo temporis spatio ter aut quater expergisceretur.

ut somnum quater aut quinquies non solum expergescendo [a], sed etiam desurgendo [b] interrumperet. Cum [1] calciaretur et [c] amiciretur [d], non tantum amicos admittebat, verum etiam, si comes palatii litem aliquam [e] esse [f] diceret quae sine eius [f] iussu [f] definiri [g] non posset, statim litigantes introducere iussit, et velut pro tribunali sederet, lite cognita, sententiam dixit; nec hoc tantum eo tempore, sed etiam, quicquid [h] ea die cuiuslibet officii agendum aut cuiquam ministrorum iniungendum erat, expediebat.

25.* Erat [2] eloquentia copiosus et exuberans poteratque quicquid vellet apertissime exprimere. Nec patrio tantum sermone contentus [i], etiam peregrinis linguis ediscendis operam impendit. In quibus Latinam ita didicit, ut aeque [k] illa ac patria lingua orare [3] sit solitus; Grecam vero melius intellegere [l] quam pronuntiare poterat. Adeo quidem facundus erat, ut etiam dicaculus [m] appareret. Artes [4] liberales studiosissime coluit, earumque doctores plurimum veneratus, magnis adficiebat honoribus. In discenda grammatica Petrum Pisanum diaconem [n] senem audivit, in ceteris disciplinis Albinum cognomento Alcoinum [o], item [p] diaconem, de Brittania [q] Saxonici generis hominem, virum undecumque doctissimum, praeceptorem habuit; apud quem et rethoricae et dialecticae, praecipue tamen astronomiae ediscendae plurimum et temporis et laboris impertivit. Discebat artem conputandi et intentione sagaci siderum [r] cursum curiosissime rimabatur. Temptabat et scribere tabulasque et [s] codicellos ad hoc in lecto sub cervicalibus circumferre solebat, ut, cum vacuum tempus esset, manum litteris effigiendis [t] adsuesceret. Sed parum successit labor praeposterus ac sero inchoatus.

26.** Religionem [5] christianam, qua ab infantia fuerat

*) *Wal. c.* 26: De studiorum eius mirabili vigilancia.
**) *Wal. c.* 27: Ornatus ecclesie quantum ampliaverit.

a) expergiscendo *A* 1. *P.* b) deresurgendo *A* 1. *P.*; adsurgendo *B* 1. c) aut *A* 1. 2. *P.* d) amiceretur *A* 1. *C* 2; amictaretur *B* 1 1*. 2. e) aliquem *A* 1. 2, *corr.* aliquam *B* 1*. f) *deest C* 2. g) definire *B* 1. 1*. h) ea die quicquid *A* 1. *P.* i) contemptus *A* 1. *C* 2. k) ea ac si p. *A* 2. l) *ita A* 2. *B* 1. 1*. *C* 1. 2. m) *ita A* 2. *B* 1*. 2. *C* 1. *I.; cf Hagen Anecd. Helv p* 187; didasculus *A* 1. *B* 1 didascalus *P.*; dialecticus *A* 5; ducalus *C* 2. n) diaconum *A* 1. *P.* o) Alcuinum *A* 2. *C* 2. p) *deest C* 2 q) Brittannia *B* 1. 3; Brittaniam *C* 2. r) syderum cursus *A* 1. *P.* s) ac *A* 2. t) effingendis *sec. m. corr.* effigiendis *A* 1; effigiandis *A* 4; effigendis *A* 5. *C* 2.

1) *Cf. Suet. Vespas. c.* 21: amicos admittebat; ac dum salutabatur et calciabat ipse sese et amiciebat; postque decisa quaecunque obvenissent negotia. 2) *Cf. Suet. Aug. c.* 84: Eloquentiam . . . laboriosissime exercuit. 3) *Cf. Suet. Tit. c.* 3: Latine Graeceque vel in orando ... promtus et facilis. 4) *Cf. Suet. Tiber. c.* 70: Artes liberales utriusque generis studiosissime coluit. 5) *Cf. Suet. Aug. c.* 90: Circa religiones talem accepimus *etc.*; *c.* 93: veteres ac praeceptas reverentissime coluit.

imbutus, sanctissime[a] et cum summa pietate coluit; ac propter hoc plurimae pulchritudinis basilicam Aquisgrani[b] extruxit auroque et argento et luminaribus atque ex aere solido cancellis et ianuis adornavit. Ad cuius structuram cum columnas et marmora aliunde habere non posset, Roma atque Ravenna devehenda curavit[1]. Ecclesiam et mane et vespere, item nocturnis horis et sacrificii tempore, quoad eum valitudo permiserat, impigre frequentabat, curabatque[c] magnopere, ut omnia quae in ea gerebantur cum quam[d] maxima fierent honestate, aedituos creberrime commonens, ne quid indecens aut sordidum aut inferri aut in ea remanere permitterent. Sacrorum vasorum ex auro et argento vestimentorumque sacerdotalium tantam in ea copiam[e] procuravit, ut in sacrificiis celebrandis ne ianitoribus quidem, qui ultimi ecclesiastici ordinis sunt, privato habitu ministrare necesse fuisset. Legendi atque psallendi disciplinam diligentissime emendavit. Erat enim utriusque admodum eruditus, quamquam ipse nec publice legeret nec nisi[f] submissim[g] et in commune cantaret.*

27.** Circa pauperes sustentandos et gratuitam liberalitatem, quam Greci eleimosinam[h] vocant[i], devotissimus, ut qui non in patria solum et[k] in suo[l] regno id facere curaverit[m], verum trans maria in Syriam[n] et Aegiptum[o] atque Africam, Hierosolimis[p], Alexandriae atque Carthagini[q], ubi christianos in paupertate vivere compererat, penuriae illorum compatiens, pecuniam mittere solebat; ob hoc maxime transmarinorum regum amicitias expetens, ut christianis sub eorum dominatu degentibus refrigerium aliquod ac relevatio proveniret.*** Colebat† prae ceteris sacris et venerabilibus locis apud Romam ecclesiam beati Petri[r] apostoli; in cuius

*) Octingentas et octuaginta sex ecclesias suis propriis sumptibus cum supellectilibus et aliis ornamentis ad laudem Dei beateque virginis dedicavit, tria millia et septingentas in toto orbe restauravit *add. cod. Morallii s. XV.*

**) *Wal. c.* 28: In elemosinis quam fuerit profusus.

***) Redimebat omnes captivos et detentos in manibus barbarorum et suis pecuniis eos liberabat *add. cod. Morallii s. XV.*

†) *Wal. c.* 29: Quo amore Romanam sedem coluerit, et quomodo imperiali nomine sit sublimatus.

a) sanctissima et summa *A* 1. b) Aquis granis *A* 1; Aquisgranii *C* 2. c) que *deest B* 1. *C* 2. d) qua *B* 1. 1*. 2. e) pr. c. *A* 1. f) nec sibi *A* 1. g) submissim *corr.* submisse *A* 1, *et ita A* 2, *alii.* h) *ita B* 1; elemosinam *A* 2. *C* 1. 2; elemosynam *A* 1. *P.* i) *deest B* 1*. 2. k) sed *B* 1*. 2. l) regno suo *A* 1. *P.* m) procur. *A* 2. n) Siriam *A* 2. *B* 1. o) *ita A* 1. 2. *B* 1. 1*; Aegyptum *C* 1. 2, *alii.* p) Hierusol. *A* 2; Ieros. *C* 2. q) Chartani *A* 1; Cartagini *A* 2. *B* 1*. *C* 2; Kartagini *C* 1. r) Petri et Pauli *A* 2.

1) *Cf. Hadriani I. papae ad Karolum epist., Cod. Carol.* 89, *Bibl. IV, p.* 268. *IA.*

donaria magna vis pecuniae tam in auro quam in argento necnon et gemmis ab illo congesta est. Multa et innumera pontificibus munera missa[a]. Neque ille toto regni sui tempore quicquam duxit antiquius[1], quam ut urbs Roma[b] sua[c] opera suoque labore vetere polleret auctoritate et[d] ecclesia sancti Petri per illum non solum tuta ac defensa, sed etiam suis opibus prae omnibus ecclesiis[e] esset ornata atque ditata. Quam cum tanti penderet, tamen intra 47 annorum, quibus regnaverat, spatium quater[2] tantum illo votorum solvendorum ac supplicandi causa profectus est.

28. Ultimi adventus sui non solum hae fuere causae, verum etiam quod Romani Leonem pontificem, multis affectum iniuriis, erutis scilicet[f] oculis linguaque amputata, fidem regis[g] implorare compulerunt. Idcirco Romam veniens, propter reparandum, qui nimis conturbatus erat, ecclesiae statum ibi totum hiemis tempus extraxit. Quo tempore imperatoris et augusti nomen accepit. Quod primo in tantum aversatus est, ut adfirmaret, se eo die, quamvis praecipua festivitas esset, ecclesiam non intraturum, si pontificis consilium praescire potuisset. Invidiam tamen suscepti nominis, Romanis imperatoribus super hoc indignantibus, magna tulit pacientia. Vicitque eorum contumaciam magnanimitate, qua eis procul dubio longe praestantior erat, mittendo ad eos crebras legationes et in epistolis fratres eos[h] appellando[3].

29.* Post susceptum imperiale nomen, cum adverteret multa legibus populi sui deesse — nam Franci duas habent leges[4], in plurimis locis valde[i] diversas — cogitavit, quae deerant addere et discrepantia unire, prava quoque ac perperam prolata corrigere; sed de his nihil aliud ab eo factum est, nisi quod pauca capitula[5], et ea imperfecta, legibus addidit. Omnium tamen nationum quae sub eius dominatu erant iura quae scripta non erant describere ac litteris mandari fecit. Item barbara[6] et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella canebantur, scripsit memoriaeque mandavit. Inchoavit et grammaticam patrii sermonis. Mensibus** etiam iuxta propriam linguam vocabula imposuit,

*) *Wal. c.* 30: De studio eius in legibus emendandis.
**) *Wal. c.* 31: Quibus noviter appellacionibus menses annuos et ventos duodecim insigniverit.

a) misit *A* 1. b) Roma urbs *A* 1; *in vocabulo* Roma *desinit C* 2. c) suo opere *A* 1. 2. d) *deest B* 1. e) aliis ordinata *A* 1; e. e. o. a. ordinata *B* 1*. 2. f) itaque *A* 2. g) *deest B* 1. h) *voci* eos *superscriptum* ad *A* 1. i) *deest B* 1*. 2.

1) *Cf. Suet. Vespas. c.* 8: ac per totum imperii tempus nihil habuit antiquius. 2) *A.* 774. 781. 787. 800. 3) *V. epist. Carol.* 29. *et* 40, *Bibl. IV, p.* 393. *et* 415. *IA.* 4) *Salicam et Ribuariam.* 5) *i. e. Additamenta ad legem Salicam et ad legem Ribuariam.* 6) *i. e. Germanica.*

cum ante id temporis apud Francos partim Latinis partim barbaris nominibus pronunciarentur. Item ventos duodecim propriis appellationibus insignivit, cum prius non amplius quam vix quatuor ventorum vocabula[a] possent inveniri. Et de mensibus quidem Ianuarium Wintarmanoth[b], Februarium[c] Hornung[d], Martium Lentzinmanoth[e], Aprilem Ostarmanoth, Maium Winnemanoth, Iunium Brachmanoth[f], Iulium Heuvimanoth[g], Augustum Aranmanoth, Septembrem Witumanoth[h], Octobrem[i] Windumemanoth, Novembrem Herbistmanoth[k], Decembrem Heilagmanoth[l] appellavit. Ventis vero[m] hoc modo nomina imposuit, ut subsolanum vocaret ostroniwint[n], eurum ostsundroni[o], euroaustrum sundostroni[p], austrum sundroni[q], austroafricum[r] sundwestroni[s], africum westsundroni[t], zephyrum[u] westroni[v], chorum westnordroni[w], circium nordwestroni[x], septemtrionem nordroni[y], aquilonem nordostroni[z], vulturnum ostnordroni[a].

30.* Extremo vitae tempore, cum iam et[a*] morbo et 813. senectute premeretur, vocatum[b] ad se Hludoicum[c] filium Aquitaniae regem, qui solus filiorum Hildigardae[d] supererat, congregatis sollempniter de toto regno Francorum primoribus, cunctorum consilio consortem sibi totius regni et imperialis nominis heredem constituit, impositoque capiti eius diademate, imperatorem et augustum iussit appellari. Susceptum est hoc eius consilium ab omnibus qui aderant magno cum favore; nam divinitus ei propter regni[e] utilitatem videbatur inspiratum. Auxitque maiestatem eius hoc factum et[e] exteris nationibus non minimum terroris incussit. Dimisso deinde in Aquitaniam filio, ipse more solito, quamvis senectute confectus, non longe a regia Aquensi venatum proficiscitur, exactoque in[e] huiuscemodi negotio quod reliquum erat autumni, circa Kalendas Novembris Aquisgrani[f] re-

*) *Wal.* c. 32: Quomodo Lodovicum filium suum imperialis potencie ac nominis heredem statuerit.

a) p. v. *A* 1. b) Wintarmanot *B* 1, *et ita semel post;* Wintermanoth *A* 2. 5. c) Febroarium *A* 2. *B* 1. d) Hornungmanoth *A* 5. e) Lentinmanoth *A* 2. 5. f) Brachmenoth *B* 1. g) Haymanoth *A* 5. h) Widumanoth *A* 5; Witemanoth *A* 2. i) Octembrem *C* 1; Octubrem Windumanoth Novenbrem *B* 1. k) Heribistmanoth *B* 1. 2; Hervistmanoth *A* 5. l) Hellagmanoth *B* 1; Helicmanoht *A* 2 (*etiam* Herbistmanoht); Heilmanoth *A* 5. m) ergo *A* 1. n) ostroniwind *A* 2; ostronowind *A* 5. o) ostsuthronowind *A* 5. p) suntaustroni *A* 1; s. a. *des.* *B* 1; suthostronowind *A* 5. q) sumdroni *A* 1; suthronowind *A* 5. r) austrum africum *A* 2. s) sundiwestroni *A* 2; suthwestronowind *A* 5. t) w. z. w. ch. *des.* *B* 1; westsuthronowind *A* 5. u) zephyrom *A* 1; zefyrum *C* 1; cephirum *A* 5. v) westronowind *A* 5. w) westnorthronowind *A* 5. x) norduwestroni *A* 1; nordiwestroni *A* 2; northwestronowind *A* 5. y) northronowind *A* 5. z) nordostronii *A* 1; norđostroni *C* 1; northostronowind *A* 5. a) ostnorđroni *C* 1; ostnorthronowind *A* 5. a*) *deest* *A* 1. b) evocatum *B* 1; et vocatum *B* 1*. 2. c) Hluduuicum *A* 1; Hlodowicum *A* 2. 5. d) Hildegardae *A* 1. 2. *P.* e) *deest* *B* 1*. 2. f) *ita* *A* 1. 2; Aquisgranis *B* 1; Aquasgrani *B* 1*. *C* 1. *P.* *I.*

814. vertitur. Cumque* ibi hiemaret, mense Ianuario, febre valida correptus, decubuit. Qui statim, ut in febribus solebat, cibi sibi abstinentiam indixit, arbitratus, hac continentia morbum posse depelli vel certe mitigari. Sed accedente ad febrem lateris dolore[a], quem Graeci pleuresin dicunt, illoque adhuc inediam retinente neque corpus aliter quam rarissimo potu sustentante, septimo postquam decubuit die, sacra communione percepta, decessit, anno aetatis suae septuagesimo secundo et[b] ex quo regnare coeperat quadragesimo septimo, 5. Kalendas Februarii, hora diei tertia.

31. Corpus more sollempni lotum et curatum et maximo totius populi luctu ecclesiae inlatum atque humatum est. Dubitatum est primo, ubi reponi[b*] deberet, eo quod ipse vivus de hoc nihil praecepisset. Tantem omnium animis sedit, nusquam eum honestius tumulari posse quam in ea basilica, quam ipse propter amorem Dei et domini nostri Iesu Christi et ob honorem sanctae et aeternae virginis genetricis eius proprio sumptu in[c] eodem vico construxit. In hac sepultus est[b] eadem die qua defunctus est, arcusque supra tumulum deauratus cum imagine et titulo extructus. Titulus ille hoc modo descriptus[d] est: SUB HOC CONDITORIO SITUM EST CORPUS KAROLI MAGNI ATQUE ORTHODOXI[e] IMPERATORIS. QUI REGNUM FRANCORUM NOBILITER AMPLIAVIT ET PER ANNOS XLVII[e*] FELICITER REXIT. DECESSIT SEPTUAGENARIUS[f], ANNO DOMINI[g] [DCCCXIIII], INDICTIONE[h] [VII[i]], V. KAL. FEBR.

32.** Adpropinquantis finis conplura fuere prodigia[k, 1], ut non solum alii, sed etiam ipse hoc minitari sentiret. Per tres continuos vitaeque termino proximos annos[2] et solis et lunae creberrima defectio et in sole macula quaedam atri coloris septem dierum spatio visa[3]. Porticus, quam inter basilicam et regiam operosa mole construxerat, die ascensionis Domini subita ruina usque ad fundamenta conlapsa. Item pons Rheni[l] apud Mogontiacum[m], quem ipse[n] per

*) *Wal. c.* 33: Obitus ac sepultura Karoli Magni imperatoris in Aquisgrani.

**) *Wal. c.* 34: De prodigiis que proxime eius decessum presagabant.

a) dolorem *A* 1. b) *deest B* 1*. 2. b*) poni *A* 2. c) in e. v. *des. A* 2. d) scriptus *A* 2. e) ortod. *A* 2. *B* 1. e*) XLVI. *codd. Monac.* 14641 *et Vindob.* 969 *(Theol.* 354*), qui hoc epitaphium separatim descriptum exhibent* f) LXX⁰II⁰ aetatis anno, indictione VI, V. Kal. Febr. *B* 1*. g) anno Domini 814. *des. A* 5; Domini 814 *des.*. *B* 1 2; 814. *deest A* 2. h) inditione *A* 1. i) *deest A* 2. *B* 1. k) presagia *A* 1. l) Hreni *A* 1 *hoc loco. P.* m) Magontiacum *A* 1. *P.* n) *deest B* 1* 2.

1) *Cf. Suet. Aug. c.* 97: Mors quoque eius . . . evidentissimis ostentis praecognita est. 2) *Annis* 810. 812. 813. *IA.* 3) *Mercurium fuisse Einhardi Annal. a.* 807. *referunt.*

decem annos ingenti labore et opere mirabili de ligno ita construxit, ut perenniter[a] durare posse[b] videretur, ita tribus horis fortuitu[c] incendio conflagravit, ut, praeter quod aqua tegebatur, ne[d] una quidem astula[e] ex eo remaneret. Ipse 813.
quoque, cum ultimam in Saxoniam[f] expeditionem contra Godofridum[g] regem Danorum ageret, quadam die, cum ante 810.
exortum solis castris egressus iter agere coepisset, vidit repente delapsam caelitus cum ingenti lumine facem a dextra in sinistram per serenum aera transcurrere; cunctisque hoc signum, quid[h] portenderet, ammirantibus, subito equus quem sedebat, capite deorsum merso, decidit eumque tam graviter ad terram elisit, ut, fibula sagi rupta balteoque gladii dissipato, a festinantibus qui aderant ministris exarmatus et[i] sine amiculo[k] levaretur. Iaculum etiam, quod[l] tunc[m] forte manu[n] tenebat, ita elapsum est, ut viginti vel[o] eo amplius pedum spacio longe iaceret. Accessit ad hoc creber Aquensis[p] palatii tremor et in domibus ubi conversabatur assiduus laqueariorum crepitus. Tacta etiam de caelo, in qua postea sepultus est, basilica, malumque aureum, quo tecti culmen erat ornatum, ictu fulminis[q] dissipatum et supra domum pontificis, quae basilicae contigua erat, proiectum est. Erat in eadem basilica in margine coronae, quae inter superiores et inferiores arcus interiorem aedis partem ambiebat, epigramma sinopide[r.1] scriptum, continens, quis auctor esset eiusdem[s] templi, cuius in extremo versu legebatur: KAROLUS PRINCEPS. Notatum[t] est a quibusdam, eodem quo decessit anno paucis ante mortem mensibus eas quae PRINCEPS exprimebant litteras ita esse deletas, ut penitus non apparerent. Sed superiora omnia sic aut dissimulavit aut sprevit, acsi nihil horum ad res suas quolibet modo pertineret.

33.* Testamenta[2] facere instituit, quibus filias[u] et ex concubinis liberos ex aliqua parte sibi heredes faceret; sed tarde inchoata perfici non poterant. Divisionem tamen thesaurorum et pecuniae ac vestium aliaeque suppellectilis coram amicis et ministris suis annis tribus antequam decederet fecit, contestatus eos, ut post obitum suum a se facta

*) *Wal. c.* 35: De divisionibus thesaurorum eius.

a) perhenniter *A* 1. *P.* b) *deest A* 2. c) fortuito *C* 1. *1.* d) nec *B* 1*. 2. e) hastula *A* 1. *P.* f) Saxonia *A* 5. *C* 1, *corr.* Saxoniam *A* 2. g) Gotofridum *A* 2. h) quod *A* 1. *B* 1. i) non *A* 1. *P.* k) amminiculo *A* 1. *B* 1. *P.* l) quem *A* 1. m) *deest B* 1. n) manum *A* 1. o) aut *A* 2. p) Aquiensis *A* 1. q) fluminis *B* 1. 1*. 3. r) synopide *A* 2. s) huius et *A* 2. t) Notum a *B* 1. u) quibus ex concubinis filias et liberos *A* 1; et filios *A* 2; et *deest A* 5. *B* 2.

1) *Colore rubro.* 2) *Cf. Suet. Aug. c.* 101: Testamentum ... factum ab eo.

distributio per illorum suffragium rata permaneret; quidque[a] ex his quae diviserat fieri vellet, breviario conprehendit. Cuius ratio ac textus talis est[b]:

IN NOMINE DOMINI DEI OMNIPOTENTIS PATRIS ET FILII ET SPIRITUS SANCTI. Descriptio atque divisio, quae facta est a gloriosissimo atque[c] *piissimo domno Karolo imperatore augusto anno ab incarnatione domini nostri Iesu Christi* 811[d], *anno vero regni eius in Francia* 43[e]. *et in Italia* 36[f], *imperii autem* 11, *indictione*[g] 4, *quam pia et prudenti consideratione facere decrevit et Domino annuente perfecit de thesauris suis atque pecunia*[h] *quae in illa die in camera eius inventa est. In qua illud praecipue praecavere voluit, ut non solum eleimosinarum*[i] *largitio, quae sollempniter apud christianos de possessionibus eorum agitur, pro se quoque de sua pecunia ordine atque ratione perficeretur, sed etiam, ut heredes sui, omni ambiguitate remota, quid ad se pertinere deberet, liquido cognoscere et sine lite atque contentione sua inter se competenti partitione dividere potuissent. Hac igitur intentione atque proposito omnem substantiam atque suppellectilem suam, quae in auro et argento gemmisque et ornatu regio in illa, ut dictum est, die in camera eius poterat inveniri, primo quidem trina divisione partitus est; deinde easdem partes subdividendo de duabus partibus* 20 *et unam partem fecit, tertiam integram reservavit. Et* duarum quidem partium in* 20 *et unam partem facta divisio tali ratione consistit, ut, quia in regno illius*[k] *metropolitanae civitates* 20 *et una esse noscuntur, unaquaeque illarum partium ad unamquamque metropolim per manus heredum et amicorum suorum eleimosinae nomine perveniat, et archiepiscopus, qui tunc illius ecclesiae rector extiterit, partem quae ad suam ecclesiam data est suscipiens, cum suis suffraganeis partiatur, eo scilicet modo, ut pars tertia suae sit ecclesiae, duae vero partes inter suffraganeos dividantur. Harum divisionum, quae ex duabus primis partibus factae sunt et iuxta metropoleorum civitatum numerum* 20 *et una esse noscuntur, unaquaeque ab altera sequestrata semotim in suo repositorio cum superscriptione*

*) *Wal. c.* 36: Ut duas eorum partes locis sanctis delegaverit.

a) quicquid *A* 2. b) *quae sequuntur usque* SANCTI *in codice A* 1 *littera maiuscula scribuntur, nec dubium videtur, ea in breviario ipso primam omnium lineam occupasse, atque littera pro temporis eius more longiore expressa fuisse. P.* c) a. p. *des. A* 5. d) 810. *A* 2. e) 44. *A* 5. f) 37. *corr. ut videtur* 36. *A* 1; 37. *P.* g) inditione *A* 1. *P.* h) peccunia *A* 1. *P.* i) *ita B* 1 (*mox* elim.). *C* 1; elemosinarum *A* 1. *P.*; elymosinarum *A* 2. *B* 1*. 2, *et ita deinceps.* k) eius *A* 2.

civitatis ad quam perferenda est recondita iacet. Nomina metropoleorum ad quas eadem eleimosina sive largitio facienda est haec sunt: Roma, Ravenna, Mediolanum[a]*, Forum Iulii, Gradus, Colonia, Mogontiacus*[b]*, Iuvavum quae et Salzburc*[c]*, Treveri*[d]*, Senones, Vesontio*[e]*, Lugdunum*[f]*, Rotumagus*[g]*, Remi*[h]*, Arelas*[i]*, Vienna, Darantasia*[k]*, Ebrodunum*[l]*, Burdigala*[m]*, Turones, Bituriges*[n]*. Unius* autem*[o] *partis, quam integram reservari voluit, talis est ratio, ut, illis duabus in supradictas divisiones distributis et sub sigillo reconditis, haec tertia in usu cotidiano versaretur, velut res quam nulla voti obligatione a dominio possidentis alienatam esse constaret, et hoc tamdiu*[o*]*, quoadusque vel*[p] *ille mansisset in corpore vel*[q] *usum eius sibi necessarium iudicaret. Post obitum vero suum aut voluntariam saecularium rerum carentiam eadem pars quatuor subdivisionibus secaretur, et una quidem earum supradictis* 20 *et unae partibus adderetur, altera a filiis ac filiabus suis filiisque ac filiabus filiorum suorum assumpta, iusta et rationabili inter eos partitione divideretur, tertia vero consueto christianis more*[r] *in usum pauperum fuisset erogata, quarta*[s] *simili modo nomine eleimosinae in servorum et ancillarum usibus palatii famulantium sustentationem distributa veniret. Ad hanc tertiam totius summae portionem, quae similiter ut ceterae ex auro et argento constat, adiungi voluit omnia ex aere et ferro aliisque metallis vasa atque utensilia cum armis et vestibus alioque aut pretioso aut vili ad varios usus facto suppellectili, ut sunt*[t] *cortinae*[1]*, stragula, tapetia, filtra*[2]*, coria, sagmata*[3]*, et quicquid in camera atque*[u] *vestiario eius eo die fuisset inventum, ut ex hoc maiores illius partis divisiones fierent et erogatio eleimosinae ad plures pervenire potuisset. Capellam**, id est ecclesiasticum ministerium, tam id quod ipse fecit atque congregavit, quam quod ad*[v] *eum ex paterna hereditate pervenit, ut integrum esset neque ulla divisione scinderetur, ordinavit. Si qua autem invenirentur aut*

*) *Wal. c. 37:* Adquid (*cod. Hann.*: quem) tercia pars deputatata sit.
**) *Wal. c. 38:* Quid de capella sua et libris ordinaverit.

a) Mediolanium *B* 3. b) Magonciacus *A* 2. c) Salzbur *A* 1; Zaltburg *A* 2; Salzburch *A* 5; Salzburg *P.* d) Treveris *A* 1. *P.* e) Vesoncia *B* 1. f) Lucd. *B* 1. g) Rotamagus *A* 1; Rotomagus *A* 2. *P.*; Ratumagus *A* 5. *B* 1*. 2. 3. h) Remis *A* 1. *P.* i) Arales *A* 5; Areles *B* 1*. 2 k) Darentasia *A* 2. l) Ebrodonum *A* 1. m) Burdigula *B* 1. n) Butturiges *A* 2; Bituries *A* 5. o) *deest A* 2. o*) tandiu *A* 1. *B* 1. *P.* p) *deest A* 1. q) vel ut usum sibi *A* 1. r) morte *A* 1; vero *B* 1. s) q. vero *B* 1. t) sint *B* 1. 1*. 2. u) atque in *A* 1. v) ex paterna ad eum p. h. *A* 1.

1) *Vela, aulaea.* 2) *Panni lanei genus;* filz *Germanice.* 3) *Sagmata sunt sellae, sellae impositae sarcinae, tum vasa.*

vasa aut libri aut alia[a] *ornamenta, quae liquido constaret eidem capellae ab eo conlata non fuisse, haec qui habere vellet, dato iustae aestimationis pretio, emeret et haberet. Similiter et de libris, quorum magnam in bibliotheca sua*[b] *copiam*[c] *congregavit, statuit, ut ab his qui eos habere vellent iusto pretio fuissent redempti, pretiumque in pauperibus*[d] *erogatum. Inter** *ceteros thesauros atque pecuniam*[e] *tres mensas argenteas et auream unam praecipuae magnitudinis et ponderis esse constat. De quibus statuit atque decrevit, ut una ex his, quae forma quadrangula descriptionem urbis Constantinopolitanae continet, inter cetera donaria quae ad hoc deputata sunt Romam ad basilicam beati Petri apostoli deferatur, et*[f] *altera, quae forma rotunda Romanae urbis effigie figurata*[g] *est, episcopio Ravennatis ecclesiae conferatur*[h]. *Tertiam*[1], *quae ceteris et operis pulchritudine et ponderis gravitate multum excellit, quae ex tribus orbibus conexa*[i] *totius mundi descriptionem subtili ac minuta figuratione conplectitur, et auream*[k] *illam, quae quarta esse dicta est, in*[l] *tertiae illius et inter heredes suos atque in*[b] *eleimosinam dividendae partis augmentum*[m] *esse constituit. Hanc*[n] *constitutionem atque ordinationem coram episcopis, abbatibus comitibusque, qui tunc praesentes esse potuerunt, quorumque hic nomina descripta sunt, fecit atque constituit. Episcopi: Hildebaldus*[o, 2], *Richolfus*[p, 3], *Arn*[q, 4], *Wolfarius*[r, 5], *Bernoinus*[s, 6], *Laidradus*[t, 7], *Iohannes*[8], *Theodulfus*[u, 9], *Iesse*[10], *Heito*[v, 11], *Waltgaudus*[w, 12]. *Abbates: Fredugisus*[x, 13], *Adalungus*[y, 14], *Engilbertus*[z, 15], *Irmino*[16]. *Comites: Walah*[a, 17], *Meginheri*[b],

*) *Wal. c.* 39: De mensis tribus argenteis et quarta aurea.

a) alia — eidem *des. B* 1. b) *deest A* 1. c) congr. copiam *A* 1. d) pauperes *B.* e) peccunias *A* 1. *P.* f) et — conferatur *des. B* 1. g) decorata *A* 1. *P.* h) daretur *A* 1. i) descripta *sec. m. superscr.* vel conexa *A* 1. k) et : : : : : (auream?) illam quae quarta dicta est, scilicet auream *A* 1 l) in t. i. et *des. A* 1. *P.* m) augmento *A* 2. 5. *C* 1. *I.* n) *hic priores editores caput* 34. *inchoant, sed perperam, cum sequentia non minus ac anteriora breviarii adhuc verba sint. P.* o) Hildibaldus *A* 2. *C* 1. *I.* p) Ricolfus *A* 1. *P.* q) Arno *A* 1. *P.* r) Wolpharius *A* 2. *C* 1. *I.* s) Benoin *A* 1; Bernoin *B* 3. *P.* t) Laidrad *B* 1. 1*. 2. u) Teodulfus *A* 1; Theotulfus *B* 1; Theodolfus *A* 5. *C* 1. v) Hetto *B* 1*. *C* 4; Heto *A* 2. w) Waldgaudus *A* 2. 5. x) Fridugisus *A* 2. *C* 1. *I.*; Fridegisus *A* 5. y) Adalunc *B* 1*. 2; Adalung *A* 1. *P.* z) Engelbertus *A* 1. 5. *P.* a) Walag *B* 1; Walath *C* 1. *I.*; Walacho *A* 1. *P.* b) Meinherus *A* 1; Meginherus *P.*; Mengenhere *A* 5.

1) *De fatis eius cf. Theg. c.* 8. *et Ann. Bertin. a.* 842. 2) *Coloniensis.* 3) *Moguntinus.* 4) *Salzburgensis.* 5) *Remensis.* 6) *Vesontionensis.* 7) *Lugdunensis.* 8) *Arelatensis.* 9) *Aurelianensis.* 10) *Ambianensis.* 11) *Basileensis.* 12) *Leodiensis.* 13) *S. Martini Turonensis et S. Bertini Sithiensis.* 14) *Laurishamensis. IA.* 15) *S. Richarii Centulensis.* 16) *S. Germani Parisiensis.* 17) *postea Corbeiensis abbas.*

Otulfus[a], *Stephanus*, *Unruochus*[b], *Burchardus*[c], *Meginhardus*[d], *Hatto*[e], *Rihwinus*[f], *Edo*, *Ercangarius*[g], *Geroldus*[h], *Bero*, *Hildigernus*[i], *Hroccolfus*[k].

Haec[l] omnia filius eius Hluduicus[m], qui ei[n] divina iussione successit, inspecto eodem breviario, quam celerrime poterat post obitum eius summa devotione[o] adimplere curavit.

EXPLICIT[p].

a) Oculfus *A* 1; Odulfus *A* 2; Otolfus *C* 1. *I*. b) Unruocus *A* 5. *B* 1*. 2. 3; Unruoc *A* 4; Unrochus *A* 2. c) *deest cum tribus proxime sequentibus* *A* 5. d) Meinhardus *A* 1; Meginhartus *B* 1*. 2. e) Atto *B* 1. f) Riuhuinus *A* 1; Richwinus *B* 1*. 2; Rihwinnus *B* 1; Ricwinus *A* 4; Rihwin *A* 2. g) Erchangarius *B* 1*. h) Gerold *A* 5. i) Hildigern *A* 2. *B* 3; Hiltigern *B* 1*. 2; Hildegernus *B* 1. *C* 4. k) Rocculfus *A* 1. *P*.; Hrocculfus *A* 2. l) *reliqua des.* *C* 1. m) Hludoicus *B* 1; Hludowicus *B* 1*. 2; Ludowicus *A* 2. n) d. ei *A* 1. *P. I*. o) s. cum d. *A* 1. *P. I*. p) *deest B, ubi Gerwardi versus sequuntur;* Finit vita Karoli imperatoris. Deo gratias amen *A* 2.

APPENDIX.

CARMEN DE PIPPINI REGIS VICTORIA AVARICA A. 796.

Ex cod. regio Berolinensi.

Omnes gentes, quas fecisti
Tu, Christe, Dei sobules,
Terras, fontes, rivos, montes,
Et formasti hominem;
Avares, quos convertisti[a]
Ultimis temporibus,

Multa mala iam fecerunt
Ab antico tempore,
Fana Dei dextruxerunt
Atque monasteria,
Vasa aurea sacrata,
Argentea, fictilia,

Vestem sanctam polluerunt,
De ara sacratissima
Linteamina levitae
Et sanctaemonialium
Muliebribus tradita[b. 1]
Suadente demone.

Misit Deus Petrum sanctum,
Principem apostulûm,
In auxilium Pippini,
Magni regis filium,
Ut viam eius comitaret
Et Francorum aciem.

Rex accintus Dei virtute
Pippinus, rex catholicus,
Castra figit super flumen
Albim[c] Danubium,
Hostibus accingens totum
Undique praesidia.

Unguimeri satis pavens
Avarorum genere,
Regi dicens satis forte:
'Tu Cacane perdite!'
Atque Catunae mulieri
Maledictae coniugi:

'Regna vestra consumata!
Ultro non regnavitis[d];
Regna vestra diu longa
Cristianis tradita,
A Pippino demollita[e]
Principe catholico!

Adpropinquat rex Pippinus
Cum forti exercitu,
Fines tuos occuparet,
Depopularet populum,
Montes, silvas[f] atque colles
Poneret presidia.

a) convertistis *c.* b) tradatam *c.* c) Albi *addita linea atramento quo et ultima carminis verba scripta sunt; linea aut* m *significat aut voces* Albi Danubium *separat; lege:* Albidum Danubium. *P.* d) *i. e.* regnabitis. e) *i. e.* demolita. f) silvis *corr.* silvas *c.*

1) *i. e. vestem sanctam et linteamina mulieribus tradiderunt Avares.*

Tolle cito, porta tecum
Copiosa munera,
Exceptrum[a] regis adorare,
Ut paululum possis vivere;
Aurum gemmas illi offert[b]
Nec[c] te tradat funeri!'

Audiens Cacanus rex[d],
Undique perterritus,
Protinus ascendens mulam,
Cum Tarcanis primatibus
Regem venit adorare[e]
Et plagaret[f] munere;

Regi dicens: 'Salve princeps!
Esto noster dominus!
Regnum meum tibi trado
Cum festucis et foliis,
Silvas, montes atque colles
Cum omnibus nascentiis.

Tolle tecum proles nostras!
Parent tibi obsequia.
De primatibus nec parcas;
Terga verte aciem[g]!
Colla nostra, proles nostras
Dicioni tradimus'. —

Nos fideles cristiani
Deo agamus gratiam,
Qui regnum regis confirmavit
Super regnum Uniae[h]
Et victoriam donavit[i]
De paganis gentibus!

Vivat, vivat rex Pippinus
In timore Domini!
Avus regnet et senescat
Et procreet filios,
Qui palatia conservet
In vita et post obitum!

Qui conclusit regnum crande[k],
Amplum, potentissimum,
Quae regna terrae non fecerunt
Usque ad diem actenus
Neque cesar et pagani[1],
Sed divina gratia.

Gloria aeterna Patri,
Gloria sit Filio!

VERSUS PAULINI DE HERICO DUCE A. 799. *OCCISO.*

Ex codd. Bernensi et Parisiensi.

Mecum Timavi saxa novem flumina
Flete per novem fontes redundantia,
Quae salsa gluttit unda ponti Ionici,
Istris Sausque, Tissa, Culpa, Marua,
Natissa, Corca, gurgites Isontii!

Hericum mihi dulce nomen plangite
Sirmium, Polla, tellus Aquileiae,
Iulii Forus, Cormonis rugalia[2],
Rupes Osopi, iuga Cenetensium,
Astensis humus ploret et Albenganus!

a) *i. e.* sceptrum ... adora. b) *lege* offer. c) *lege:* ne. d) *suppl.* haec. e) adoraret *corr.* adorare *c.* f) *i. e.* placare. g) *lege* terga vertêre acie. h) *i. e.* Huniae. i) illi *alio atramento additur.* k) *i. e.* grande.

1) *i. e. Romanorum imperatores et ipsi Romani.* 2) *i. q. ruga, platea, Gallicum* rue, *esse videtur.*

Nec tu cessare, de cuius confinio
Est oriundus, urbs dives Argentea,
Lugere multo gravique cum gemitu!
Civem famosum perdidisti, nobile
Germine natum claroque de sanguine.

Barbara lingua Stratiburgus diceris;
Olim quod nomen ammisisti celebre,
Hoc ego tibi reddidi mellisonum
Amici dulcis ob amorem, qui fuit
Lacte nutritus iuxta flumen Quirnea.

Aeclesiarum largus in donariis,
Pauperum pater, miseris subsidium,
Hic viduarum summa consolatio
Erat; quam mitis, karus sacerdotibus,
Potens in armis, subtilis ingenio!

Barbaras gentes domuit sevissimas,
Cingit quas Drauva, recludit Danubius,
Celant quas iunco paludes Meotides,
Ponti coartat quas unda salsiflui,
Dalmatiarum quibus obstat terminus;

Turres Stratonis, limitis principium,
Scithiae metas Tratiae qui cardinem
A se sequestrat, utraque confinia
Haec austro reddit, haec refundit boreae;
Tendit ad portas quae dicuntur Caspiae.

Libicum[1] litus, quo redundant maria,
Mons inimici Laurentus qui diceris,
Vos super umquam imber ros nec pluvia
Descendant, flores nec tellus purpureos
Germinet, humus nec fructus triticeos,

Ulmus nec vitem gemmato cum pampino
Sustentet, uvas nec in ramis pendeat,
Frondeat ficus sicco semper stipite,
Ferat nec rubus malagranis punica,
Promat irsutus nec globus castaneas,

Ubi cecidit vir fortis in proelio,
Clipeo fracto, cruentata rumphea;
Lanceae summo retunso nam iaculo,
Sagittis fossum fundis saxa fortia
Corpus iniecta contrivisse dicitur.

1) Liburnum *legere malim; nam Liburno in litore Hericus occiderat.*

Heu me! quam durum quamque triste nuntium
Illa sub die deflenda percrepuit;
Nam clamor ante orrendus per plateas
Lacrimis dignus sonuit, quam tristia
Eius per verba mors esset exposita.

Matres, mariti, pueri, iuvenculae,
Domini, servi, sexus omnis, tenera
Aetas pervalde, sacerdotum inclita
Caterva, pugnis sauciata pectora
Crinibus vulsis ululabant pariter.

Deus aeterne, limi qui de pulvere
Plasmasti tuam primos ad imaginem
Parentes nostros, per quos omnes morimur,
Misisti tuum sed dilectum Filium,
Vivimus omnes per quem mirabiliter,

Sanguine cuius redempti purpureo
Sumus, sacrati cuius carne pascimur,
Herico tuo servulo melliflua
Concede, quaeso, paradisi gaudia
Et nunc et ultra per immensa secula!

INCIPIT PLANCTUS KAROLI.

Ex codd. Veronensi, Parisiensi et Bruxellensi.

A solis ortu usque ad occidua
Litora maris planctus pulsat pectora.
Heu mihi misero!

Ultra marina agmina tristitia
Tetigit ingens cum merore nimio.
Heu mihi misero!

Franci, Romani atque cuncti creduli
Luctu punguntur et magna molestia.
Heu mihi misero!

Infantes, senes, gloriosi presules,
Matronae plangunt detrimentum caesaris.
Heu mihi misero!

Iam iam non cessant lacrimarum flumina;
Nam plangit orbis interitum Karoli.
Heu mihi misero!

Pater communis orfanorum omnium,
Peregrinorum, viduarum, virginum, —
Heu mihi misero!

Christe, caelorum qui gubernas agmina,
Tuo in regno da requiem Karolo! —
Heu mihi misero!

Hoc poscunt omnes fideles et creduli,
Hoc sancti senes, viduae et virgines.
Heu mihi misero!

Imperatorem iam serenum Karolum
Telluris tegit titulatus tumulus.
Heu mihi misero!

Spiritus sanctus, qui gubernat omnia,
Animam suam exaltet in requiem!
Heu mihi misero!

Vae tibi, Roma, Romanoque populo,
Amisso summo glorioso Karolo!
Heu mihi misero!

Vae tibi, sola formosa Italia,
Cunctisque tuis tam honestis urbibus!
Heu mihi misero!

Francia diras perpessa iniurias,
Nullum iam talem dolorem sustinuit, —
Heu mihi misero!

Quando augustum facundumque Karolum
In Aquisgrani globus terrae tradidit.
Heu me dolens plango!

Nox mihi dira iam retulit somnia,
Diesque clara non adduxit lumina, —
Heu me dolens plango!

Quae cuncti orbis christiano populo
Vexit ad mortem venerandum principem.
Heu me dolens plango!

O Columbane, stringe tuas lacrimas
Precesque funde pro illo ad Dominum, —
Heu me dolens plango!

Pater cunctorum orphanorum, omnium
Peregrinorum, viduarum, virginum, —
Heu me dolens plango!

Nox non rediret[a], iam non tulit somnia,
Chorusque clara non adduxit lumina, —
Heu me dolens plango!

Pater commune misericors Dominus
Ut illi donet locum splendidissimum!
Heu me dolens plango!

O Deus, cunctae humanae militiae
Atque caelorum, infernorum domine, —
Heu me dolens plango!

In sancta sede cum tuis apostolis
Suscipe pium, o tu Christe, Karolum!
Heu me dolens plango!

DE SANCTO KAROLO.

Ex cod. Francofurtensi.

Urbs Aquensis, urbs regalis[b],
Regni sedes principalis,
Prima regum curia,
Regi regum pange laudes,
Qui de magni regis gaudes
Karoli clementia!

Iste coetus psallat laetus,
Psallat chorus hic sonorus
Vocali concordia;
At dum manus operatur
Bonum quod cor meditatur,
Dulcis est psalmodia.

Hac in die, die festa,
Magni regis magna gesta
Recolat ecclesia!
Reges terrae et omnes populi,
Omnes simul plaudant et singuli
Celebri laetitia!

Hic est Christi miles fortis,
Hic invictae dux cohortis
Ducum sternit milia;

a) *[Locus corruptus videtur].* b) *Ita primo scriptum, ideoque carmen Aquisgrani compositum esse, Cl. C. L. Grotefend animadvertit; codex Francofurtensis habet:* **Francken-fordensis urbs regalis.** *[Genuinam lectionem antea praebuit Mabillon, Dipl. ed. 2, p. 246].*

Terram purgit lolio
Atque metit gladio
  Ex messe zizania.

Hic est magnus imperator,
Boni fructus bonus sator
  Et prudens agricola.
Infideles hic convertit,
Fana, deos hic evertit,
  Et confringit idola.

Hic superbos domat reges,
Hic regnare sacras leges
  Fecit cum iustitia;
Quam tuetur eo fine,
Ut et iustus sed nec sine
  Sit misericordia.

Oleo laetitiae
Unctus dono gratiae,
  Exteris par regibus,
Cum corona gloriae
Maiestatis regiae
  Insignitur fascibus.

O rex mundi triumphator,
Iesu Christe conregator,
Sis pro nobis exorator,
  Sancte pater Karole,
Emundati a peccatis
Ut in regno claritatis
Nos plebs tua cum beatis
  Coeli simus incolae!

